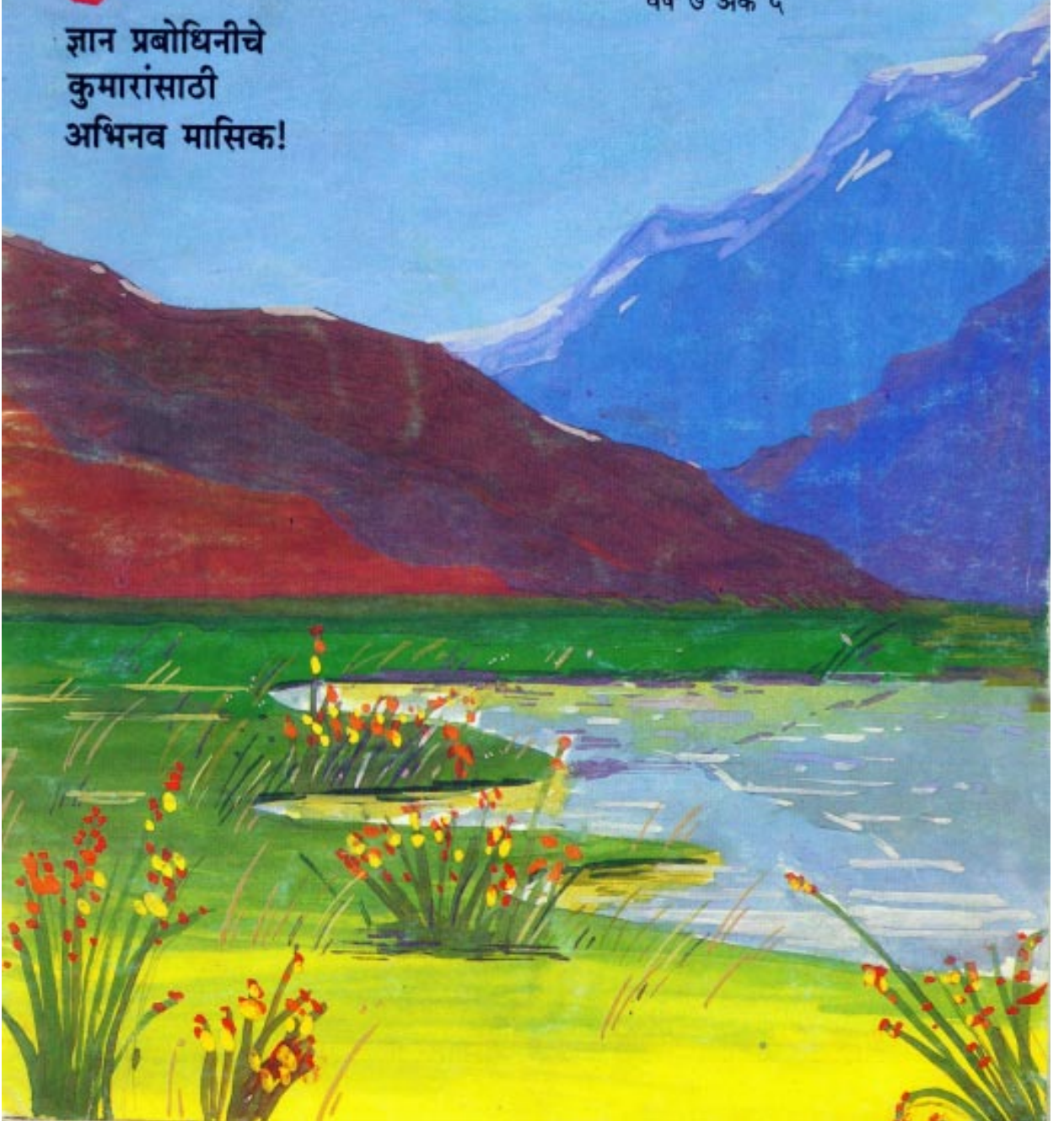

ज्ञान प्रबोधिनीचे
कुमारांसाठी
अभिनव मासिक!

छात्र प्रबोधन

सौर मार्गशीर्ष शके १९२०
वर्ष ७ अंक ५

मुलामुलींनी मुखपृष्ठासाठी पाठविलेली अन्य चित्रे

9.

3.

9. चि. अमेय सुबोध वैद्य, इ. ८ वी
संतोषीमाता नगर, गोप्रासवाडी, डोंबिवली (पु.)
२. चि. वल्लभ श्रीधर कुलकर्णी, इ. ५ वी
१/३०७ नरसोबा कऱ्हाजवळ, इचलकरंजी.
४. कु. आदिती अरविंद पुराणिक, इ. ७ वी
'उमासना' ११५ ज्योतीनगर, उस्मानपुरा, औरंगाबाद.
३. चि. केदार मेहता, इ. ८ वी
१२२ शुक्रवार पेठ, पुणे २.

प्रिय प्रबोधक मित्रमैत्रिणींनो,

ज्या अंकाची तुम्ही आतुरतेने वाट पाहात होतात तोच हा कंक ! संपूर्णतः तुमचा अंक! या अंकातील सर्व लेख तुमच्यापैकीच काहींचे आहेत. चित्रे, मुखपृष्ठ, पानांखालील ओळी सर्व-सर्व काही तुम्हा मुलामुलींचेच आहे.

सुरुवातीला असं वाटल होतं की ३२ पानं भरण्याइतपत दर्जेदार लेखन तुमच्याकडून येईल का ? पण आनंदाची गोष्ट अशी की आलेल्या लेखांपैकी निवडलेले लेख ३२ पानांपेक्षा अधिकच झाले. त्यामुळे काही लेख पुढच्या अंकासाठी राखून ठेवावे लागले. या अंकातील सर्व बालकुमार साहित्यिकांचे, चित्रकारांचे आम्हा सर्वातफे मनःपूर्वक अभिनंदन!

ज्यांचे लेख-कविता आम्ही या अंकात घेऊ शकलो नाही, त्यांनी नाराज व्हायचं नाही किंवा लिहिणं सोडूनही घायचं नाही. तुम्हा सर्वांना संधी आहे. आपण जाहीर केलेल्या 'हस्तलिखित निर्मिती स्पर्धेमध्ये' सहभागी होण्याची! तिथे तर तुम्हाला गटाने मिळून संपूर्ण २४ पानी अंकच तयार करायचाय. लेखांची निवड, मांडणी, चित्रे, हे सर्व काही तुमचंच असणार आहे. या सर्वांनी तुम्हीच तो अंक सजवायचाय. मग लागणार ना कामाला! या अंकातील तुमच्या बरोबरीच्या मुलामुलींचे लेख, कविता वाचून तुम्हालाही स्फूर्ती मिळेल असा विश्वास वाटतो.

हिवाळा चांगलाच जाणवायला लागलाय, तेव्हा सूर्यनमस्कार, जोर-बैठका, पळणे, दोरीच्या उड्या इ. व्यायाम चालू झालाय ना! मागच्या अंकात दिलेल्या शारीरिक तंदुरुस्तीच्या तक्त्याप्रमाणे तुमची तंदुरुस्ती पहिली का? तुम्ही किती गुणांवर आहात? नोंदवून ठेवा अन् दर ८-१५ दिवसांनी गुण वाढत आहेत ना याकडे लक्ष द्या.

या वयातच तुमची शारीरिक वाढ झपाट्याने होत असते. तेव्हा थोडासा आळस-कंटाळा बाजूला झटकून घाम येईपर्यंत व्यायाम करा. रात्री झोपण्यासाठी पाठ टेकली की १-२ मिनिटात झोप लागली पाहिजे. असं मनसोक्त दमण्यातही मजा असते. तीही जरूर अनुभवा.

येते ३ महिने महाराष्ट्रभर खूप हिंडणार आहे. अनेक ठिकाणी तुमच्यापैकी अनेकांच्या भेटी होतील अशी अपेक्षा आहे. मागच्या पानावर डिसेंबर-जानेवारीच्या दौऱ्याचे वेळापत्रक दिले आहे. त्या-त्यावेळी तेथे भेटूयात.

स्नेहसंमेलनात छात्र प्रबोधनच्या या अथवा यापूर्वीच्या अंकातील मलपुष्ठावर येऊन गेलेल्या स्फूर्तिगीतांपैकी एखादे स्फूर्तिगीत छान चाल लावून म्हणणार का? प्रयत्न तर करून पाहा. एखादा गट तयार करून छान सराव करून मग ते सर्वासमोर सादर करा. आम्हाला जमेल का? ते चांगले होईल का? चाल लावता येईल का? अशा सर्व प्रश्नांना 'हो' असे उत्तर त्याला देऊन सुरुवात करा! बऱ्याच वेळा असे 'हो' म्हणण्याचाच प्रश्न असतो. बाकी सगळं सुरळीत होतं. छात्र प्रबोधनचे उत्साही-धडपडणारे सभासद या नात्याने तुम्ही पुढाकार घ्या अन् गट जमवून करा सराव सुरू! तुमचे अनुभव आमच्यापर्यंत जरूर पोहोचवा!

समक्ष अथवा पत्राव्दारा भेटूयात.

सस्नेह तुमचा

(महेन्द्र सेठिया)

‘२७ व्या शतकातील निवडक चित्रपट’ यातील ‘इंडिपेंडन्स डे’ ची कथा सुनीलला भाकड वाटत होती. आज मात्र त्याला ती पूर्णपणे पटली.... सुनीलने अनुभवलेले हे सत्य आपल्याला सांगतोय निखिल बेके. आपल्या कथेत.

‘इंडिपेंडन्स डे’ चि. निखिल बेके

हळूहळू अणुऊर्जा, सौर ऊर्जा अशा प्रकारांनी फारच स्वस्त उर्जा मिळू लागली. जीवन फारच सुखकर बनले! जीवघेणी स्पर्धा थांबली. संशोधकांना ‘पूरक’ असेच वातावरण होते ते!

रात्री दुर्बिणीतून ‘आकाश निरीक्षण’ करण्याचा मोह मात्र सुनील आवरू शकत नसे. आजही, एक जानेवारीच्या ‘महूर्तावर आपला टेलिस्कोप आकाशाकडे रोखून तो बसला होता. अगस्ती, व्याध, आर्द्रा... पण, आर्द्रा व व्याध यांमधल्या, आजवर न दिसलेल्या एका अंधुक घटकाची दखल सुनीलच्या तीक्ष्ण डोळ्यांनी घेतली. उपलब्ध असलेले सारे अॅटलास चाळूनही, ‘ते’ काय आहे, हे कळत नव्हते. काय असेल ? तारा ? की ग्रह ? की धूमकेतू...?

१ जानेवारी, २६७२...

अणु- घड्याळाला जोडलेल्या गजराने सुनील जागा झाला. आठ शतकांपूर्वी या दिवशी आपले पूर्वज ‘हॅपी न्यू इयर’ साजरे करित, या कल्पनेने त्याला हसू फुटले; अन् तो पुटपुटला, ‘हॅपी न्यू इयर!’

खरंच, किती बदललं होतं माणसाचं जीवन! तिसऱ्या महायुद्धाने, प्रदूषित हवेने माणसाचे जीवन धोक्यात आल्यावर, त्याने पृथ्वीचा त्याग केला अन् पृथ्वीभोवती छोट्या छोट्या यानांत तो राहू लागला.

दोन-तीन दिवसांच्या निरीक्षणानंतर, ती गोष्ट धूमकेतूच असावी, असे त्याला वाटले. सर्वात शक्तिशाली दुर्बिणीही त्या वस्तूचे स्पष्ट चित्रण करू शकत नव्हत्या. पण एक मात्र जाणवले, ती गोष्ट भलतीच वेगवान होती...

दोन दिवसांनंतर, ती वस्तू फारच जवळ आली... पण तेव्हा सावधगिरीची वेळ उलटून गेली होती. हे वर्ष ‘हॅपी’ असणार नाही, असा इशाराच ती देत होती. कारण... ते एक अवकाशयान होते...

काही तासांतच, त्या यानाकडून आलेला संदेश मिळाला. सांकेतिक भाषेत संदेश होता...

‘पृथ्वीवासीयांना... ‘शुभेच्छा’ अणुशक्ती निर्मितीसाठी, युरेनियमची तीव्र गरज आहे ते त्वरित पाठवावे... अन्यथा महाशक्तिशाली अणुस्फोटाने पृथ्वी व तुमची अवकाशयाने नष्ट करण्यात येतील...

‘टॅलो’वासी’

व्याधताऱ्याच्या ‘टॅलो’ नामक ग्रहावरील ही मंडळी होती. ह्यांच्या अशा ‘आक्रमणामुळे’ विश्व सुरक्षा पथकाची तातडीने बैठक बोलविली गेली. सर्वानुमते, या यानाची ताकद

परतले सांजऊन धळवाटेने जपून मनापाशी राहिलेली एक केशराची खूप.

३

छात्र प्रबोधनच्या यशस्वी वाटचालीसाठी शुभेच्छा! ‘हेजीब’ सौमित्र गोसावी, पुणे

आजमाविण्यासाठी, एक सर्वांत शक्तिशाली क्षेपणास्त्र डागावे, असे ठरले. लेसर शलाका व संगणक यांनी हे क्षेपणशास्त्र नियंत्रित होणार होते.

पण... एक महाभयंकर चमत्कार घडून आला... ह्या क्षेपणास्त्राची सर्व नियंत्रणे कोलमडून पडली. संगणक योग्य रीतीनेकाम करीत नव्हता... याची कारणे 'टॅली'वासीयांच्या नव्या पत्रात होती - त्यांनी संगणकात 'व्हायरस' घालण्यात यश मिळविले होते!

आता मात्र, पूर्णपणे संगणकावर आधारलेल्या सर्वच क्रिया हळूहळू बंद पडू लागल्या. संगणकावर पूर्णतः विसंबलेला माणूस, पूर्णतः हतबल झाला. युरेनियमचा काही साठा 'टॅलो'वासीयांना पुरविण्याचा निर्णय घेण्यात आला. 'पृथ्वीचा' प्रतिनिधी म्हणून संशोधक सुनीलचीच निवड झाली...

...आपल्या 'खोली'त सुनील एकटाच, यावरील उपाययोजनेचा विचार करीत होता. अचानक 'बीप्-बीप्' अशा आवाजाने त्याची तंद्री मोडली आणि 'टॅलो' यानावर निघण्याची वेळ झाली असल्याचा, संदेश त्याला मिळाला.

आपल्या 'विमानसदृश' 'हवाईस्कूटर' मधून, सुनील त्या यानाकडे जात होता. अस्पष्ट दिसणाऱ्या वस्तूचे, महाभयानक वस्तूत रूपांतर झालेले तो पाहत होता.

काहीशा संभ्रमावस्थेतच 'टॅलो' या यानावर सुनीलने प्रवेश केला. त्या यानाचा आगळेवेगळेपणा त्याला प्रथमदर्शनीच चकित करून गेला! शुद्ध 'प्लॉटिनमने' मढविले होते ते यान! यानाच्या सुरुवातीसच शस्त्राशस्त्रे बनविण्याचा, स्वयंचलित कारखाना होता. टॅलोप्रमुखाने, तो कारखाना बघण्याची परवानगी दिली नाही, पण त्याच्याकडून एकूणच टॅलोवासीयांच्या शस्त्रास्त्रांची माहिती सुनीलला मिळाली.

“आम्ही आमची सारी शस्त्राशस्त्रे तुम्हापेक्षा वेगळ्या बलावर वापरतो. अणुशक्ती व सौरऊर्जा यांसाठी आवश्यक घटक फारच कमी सापडतात आमच्या ग्राहावर. म्हणून आम्ही सारी यंत्रे यांत्रिक बलावर (mechanical force) कार्यान्वित करतो, आणि 'थीटा' किरणांनी ती नियंत्रित करतो. तशीच सज्ज आहे आमची सुरक्षा व्यवस्था. या यानाभोवती अदृश्य असे जाळे आहे - 'क्ष' किरणांचे! या यानाच्या परिसरात कोणतीही वस्तू फिरू शकत नाही, कारण त्यामुळे 'क्ष' किरणांत झालेला सूक्ष्म फरकही आमचा संगणक टिपतो, आणि आमची स्वयंचलित क्षेपणास्त्रे सज्ज होऊन हा फरक घडविणाऱ्या वस्तूला टिपतात! सध्या सारी क्षेपणास्त्रे तुमच्या पृथ्वीकडे रोखलेली आहेत!!”

बाकी औपचारिक बाबी पूर्ण करून, सुनील परतला. विचार

करताना, 'टॅलोवासी शस्त्रास्त्रांत आपल्या बरेच मागे आहेत, पण संगणक क्षेत्रात खूपच सुधारलेले आहेत, हे त्याच्या लक्षात आले. त्यांची संरक्षण व्यवस्था उद्ध्वस्त झाली, तर यांचा सहज नायनाट होईल... पण हे व्हावे कसे?

सुनील शून्य नजरेने संगणकाकडे पाहत होता. व्हायरसची 'शिकार' झालेल्या संगणकाच्या पडद्यावर असंबद्ध अक्षरे दिसत होती. विचारचक्र सुरू असतानाच, संगणकाच्या पडद्यावरील अक्षरे पाहून, सुनीलचे डोळे लकाकले. संगणकाच्या पडद्यावरील अक्षरे... किरण...सुनील हसतच ओरडला- “युरेका!!” डोक्यात आलेली कल्पना पडताळून पाहण्यासाठी त्याने पुस्तकांकडे धाव घेतली.

पुस्तकातील माहितीकडे सुनील विस्फारलेल्या डोळ्यांनी बघत होता. आपली कल्पना वास्तव आहे, हे कळल्यावर प्रत्यक्षात आल्याची स्वप्ने तो पाहत होता...

काय होते त्या पुस्तकात ?

जेव्हा नळीत कॅथोड व अॅनोड यांमध्ये उच्च विभवांतर (P.D.) निर्मिले जाते व नळीतील वायुदाब नगण्य केला जातो, तेव्हा कॅथोडसमोरील नळीचा भाग हिरवट रंगाने चकाकतो. हे चकाकणे 'कॅथोड किरण' या अदृश्य किरणांमुळे होते.

अ) टंगस्टन वा प्लॉटिनमवर पडताच, हे किरण क्ष-किरणांची निर्मिती

करतात.

ब) या किरणांत यांत्रिक बल असते.

दि. ८ जानेवारी, २६७२...

सारे (माजी!!) पृथ्वीवासी मुख्य यानावर परिषदेसाठी जमले होते. परग्रहहल्ल्याच्या समस्येवर तोडगा शोधण्याचे प्रयत्न यशस्वी ठरले होते. या निर्णयाची कार्यवाही काही दिवसांतच होणार होती. टॅलोवासीयांचा कर्दनकाळ निपजला... 'तो' कार्यवाहीचा दिवस आला...

दि. १५ जानेवारी, २६७२...

सारे (माजी!!) पृथ्वीवासी शास्त्रज्ञ मुख्य यानावर जमले होते. टॅलोवासीयांचा निःपाताचा प्रयत्न आज यशस्वी होणार होता ! सारी यंत्रे, तंत्रज्ञ सुसज्ज होते. सुनीलच्या कल्पनेला संयुक्त राष्ट्रांकडून मान्यता मिळाली आणि आज सारी यंत्रे

टॅलोवासीयांच्या यानाकडे रोखली गेली...

कॅथोड किरण यानावर आदळले... आणि काही कळण्याच्या आतच, तेथे मोठा, उघड्या डोळ्यांनी दिसेल, असा स्फोट झाला!

प्लॅटिनमवर कॅथोड रेज् पडताच, सुरक्षेच्या क्ष-किरण जाळ्यात प्रचंड वाढ नोंदली गेली-कारण प्लॅटिनमवर पडलेल्या किरणांनी नव्या क्ष-किरणांना जन्म दिला होता! संगणक आज्ञावलीनुसार क्षेपणास्त्रे पृथ्वीवासीयांच्या यानावर डागण्याची आज्ञा देणार, त्याआधीच, कॅथोड किरणांतील यांत्रिक बलाने टॅलोवासीयांच्या क्षेपणास्त्रांच्या, यानावरच स्फोट झाला! तो दिवस पृथ्वीवासीयांत प्रचंड जल्लोषात साजरा झाला... उत्सवमूर्ती होता, अर्थातच सुनील! विसाव्या शतकातील कल्पनेचा,

क्रांतिकारी वापर करणारा संशोधक!

“२० व्या शतकातील निवडक चित्रपट” यातील “इंडिपेंडन्स डे” ची कथा सुनीलला भाकडकथा वाटत होती. आज मात्र त्याला ती पुर्णपणे पटली... कारण त्याने स्वतःच एक “इंडिपेंडन्स डे” अनुभवला होता !! आक्रमक परग्रहवासीयांपासून पृथ्वीवासियांना मुक्ती देणारा : “इंडिपेंडन्स डे!”

चि. निखिल नंदकुमार बेके,

इ.१०वी, नू.म.वि.

प्रशाला पुणे२

मुलांनी,

हस्तलिखित व ध्वनिफीत स्पर्धेसाठी साहित्य पाठवायचे लक्षात आहे ना? मग १५ डिसेंबरपूर्वी आमच्याकडे पत्राने तसे जरूर कळवा.

प्रत्येक पालकांच्या आपल्या मुलांकडून अनेक अपेक्षा असतात. आपल्या मुलांचे वर्तन चांगले असावे, मुलांना शिस्त असावी आणि मुलांचा भविष्यकाळ उज्ज्वल असावा यासाठी आई-वडिलांची धडपड सुरू असते. आई-वडिलांप्रमाणे मुलांच्यादेखील आपल्या पालकांकडून अनेक अपेक्षा असतात. मात्र आपल्या शिक्षकांच्या बाबतीतदेखील मुलांच्या अनेक अपेक्षा असतात.

प्रत्येक पालकांनी मुलांच्या अभ्यासाची दररोज चौकशी केली पाहिजे. मुलांसाठी आपल्या कामातून वेळ काढून मुलांचा अभ्यास घेतला पाहिजे, गृहपाठ व वर्गपाठ वहा बघून उपयुक्त सूचना केल्या पाहिजेत. आठवड्यातून एकदा शाळेत येऊन शिक्षकांना भेटून मुलांच्या अडीअडचणी सोडविण्यासाठी मदत केली पाहिजे. मुलांच्या शालेय कार्यक्रमांना उपस्थित राहून मुलांना उत्तेजन दिले पाहिजे. आई-वडिलांवर कामाचा कितीही ताण असला तरीही मुलांसाठी दररोज किमान एक तास वेळ दिला पाहिजे. अनेक पालक आपल्या मुलांच्या अभ्यासाकडे आवडी-निवडीकडे लक्ष देत नाहीत; मुलांकडे दुर्लक्ष केल्यामुळे मुलं उदासीन तसेच बेशिस्त होतात.

आई-वडिलांनी मुलगा व मुलगी असा भेदभाव करायला नको. अनेक पालक मुलीला फारसे महत्त्व देत नाहीत. मुलगा-मुलगी असा भेदभाव करून मुलांचे अधिक लाड करतात.

पालक-शिक्षकांकडून आमच्या अपेक्षा?

-कु. मीनाक्षी पाटील

उदा. मला एक भाऊ आहे. त्याचे लाड अधिक पुरवले जातात, त्याला खेळायला अधिक मोकळीक असते. मला मात्र 'मुलगी आहेस जास्त बाहेर जाऊ नकोस' अशी सूचना आईकडून नेहमीच मिळते. वास्तविक आजच्या युगात पुरुषांबरोबर स्त्रियांनादेखील सारखेच हक्क असणे आवश्यक आहे.

पालकांनी मुलांच्या विकासासाठी सुसंस्कारासाठी मुलांना योग्य वळण लावणे आवश्यक ठरते. काही पालकांना मुलांकडे लक्ष देण्यास वेळ नसल्यामुळे अशी मुलं गुन्हेगार होतात. एकंदरीत मुलांच्या संगोपनाबरोबरच मुलांच्या व्यक्तिमत्त्व विकासाची जबाबदारी प्रत्येक पालकाने व्यवस्थितपणे पार पाडली पाहिजे.

शिक्षकांच्या बाबतीत देखील मुलांच्या अनेक अपेक्षा असतात. प्रत्येक व्यक्तीच्या जीवनात आई वडिलांइतकेच शिक्षकांना देखील महत्त्व असते. शिक्षकांनी नियमितपणे तास घेणे. विद्यार्थ्यांना मनापासून शिकविणे

आवश्यक ठरते. शिक्षकांनी आमच्यावर चांगले संस्कार होण्यासाठी स्वतः शिस्तप्रिय असले पाहिजे. शिक्षकांनी वेळापत्रकानुसारच तास घेतले पाहिजेत. आमचे चित्रकला या विषयाचे शिक्षक वर्गात आल्यावर मुलांना चित्र काढण्याची आज्ञा करतात. स्वतः मात्र फळ्यावर चित्र न काढता बसून राहतात. अनेक शिक्षक नियमितपणे तास घेत नाहीत. घाईगदीत अभ्यासक्रम पूर्ण करतात. अशा वेळी आम्हाला पुरेसे समजत नाही. मोठी माणसं नेहमीच मुलांकडून अनेक अपेक्षांची पूर्ती व्हावी, असा आग्रह धरतात. आमच्यासुद्धा त्यांच्याकडून काही अपेक्षा असू शकतात, हे जाणून घ्यायचा प्रयत्न ही मोठी माणसं करतील का ?

••

कु. मीनाक्षी शिवाजी पाटील,
इ.८वी

'अश्म' २६ ब चंदागौरी नगर,
चोपाडा, जि. जळगाव

आज पहाटे साडेपाच वाजल्यापासून कधी नव्हे ते मी डोळे फाडून घड्याळाकडे बघत होते, म्हणा त्याला कारणही तसेच होते. श्री. किरण पुरंदरे यांच्यासारख्या उत्कृष्ट पक्षीनिरीक्षकाबरोबर मला लॉ कॉलेजच्या टेकडीवर वेड्या राघूचे घरटे शोधायला जायचे होते. गेले तीन दिवस मी माझ्यापरीने घरटे शोधण्याचा बराच प्रयत्न केला. तशी ही घरटं शोधण्याची पहिलीच वेळ. सकाळी सहा वाजता उठून रोज तळजाईला किंवा लॉ कॉलेजच्या टेकडीवर मी जात असे. तेथे किमान दोन अडीच तास तरी वेड्या राघूच्या मागे धावण्याची मोहीम असे. या माझ्या मित्रांनी मला चांगलंच तंगवलं. अचानक ते उडून दृष्टीआड झालं. मग तर संपलंच! मग दुसरा वेडा राघू शोधून त्याचा पाठलाग करायचा. अशाच प्रकारे माझे काही दिवस गेले व हाती अपयश आले. तळजाईला वेड्या राघूच्या सोबतीला मोर, साळुंकी, मैना, घार वगैरे नेहमीच्या पक्ष्यांनी दर्शन दिलं. तेथे एक खंड्याचं जोडपं सकाळच्या उन्हात 'फॅशन शो' करायला यायचं सकाळच्या त्या कोवळ्या उन्हात त्यांचा तो मोरपंखी रंग फारच उठून दिसायचा. तळजाईला वेड्या राघूचे घरटे शोधत असताना माझी नजर साळुंकीच्या घरट्याकडे गेली. हे घरटे एका उभ्या भिंतीतल्या भोकात केले होते. अखेरीस ९ मे १८ ला माझ्या अपयशाचा शेवट आला. त्या दिवशी मी किरण पुरंदरे यांच्या बरोबर लॉ कॉलेजच्या टेकडीवर साडेसहा वाजता गेले. शेवटी तज्ञ तो तज्ञच त्यांच्याबरोबर गेल्यावर मात्र अर्ध्या तासात घरटे सापडले. मला अजूनही तो क्षण आठवतो. मला दोन दिवसात न जमलेले

काम त्यांनी पाऊण तासात केले. घरटे शोधण्याचे एक तंत्र असते व ते जमणे आवश्यक असते, असे त्या दिवशी माझ्या लक्षात आले. त्यानंतर मात्र दोन घरटी सापडविण्यात मला यश आले. ती 'बालभारती'ची मागची बाजू होती. आम्ही लांबच्या खडाकावर बसून त्या पक्ष्यांचा इवलासा संसार पाहत होतो. इतर वेडे राघूसुद्धा त्या घरट्याच्या मालकाला मदत करत होते. जेव्हा आम्ही त्या घरट्याच्या जवळ गेलो तेव्हा आम्हाला घरट्याच्या तोंडाशी फुलोरी माशी (Apis florea) तडपडताना दिसली. त्यामुळे घरटे वापरात असल्याची खात्री पटली. इतरवेळेस वेडा राघू म्हणून दुर्लक्षित होणारा पक्षी आज जास्तच आकर्षक वाटत होता. तो घरट्या- शेजारच्या वाळक्या झाडावर बसला होता. त्याच्या अंगावर पहाटेचे कोवळे ऊन पडले होते. ते दृश्य अगदी एखाद्या कार्यक्रमात मुख्य पाहुण्यावर जसा प्रकाश टाकतात तसेच आकर्षक वाटत होते. वेड्या राघूचा तो डोक्यावरचा सोन-पिवळा रंग फारच उठून दिसत होता. त्याची ती डोक्यावरची काळी रेष एखाद्या 'गॉगल' सारखी दिसत होती. पिवळी टोपी, हिरवा पोषाख व गॉगल म्हणजे तो

वेड्या राघूच्या घरट्यापाशी

- कु. जुईली ठकार

सध्याच्या हिरो सारखाच दिसत होता. त्यातून त्या वाळक्या झाडावर तो आम्हाला वेगवेगळ्या 'पोझेस' देत होता. पुर्ण वाढ झालेल्या वेड्या राघूच्या शेपटीत तारेसारखी दारे, लांब शोभिवंत पिसं असतात. पिल्लांच्या शेपटीत मात्र ती पिसं आढळत नाहीत.

वेडे राघू साधारणपणे फेब्रुवारी ते मे या कालावधीत घरटे करतात. एखाद्या जोडप्याला मदत करायला इतरही वेडे राघू येतात. म्हणजेच माणसाप्रमाणे पक्षीसुद्धा समाजप्रिय असल्याची खूण पटते. त्यांचे घरटे साधारणपणे टेकडीच्या उतारावर आढळते. चोचीचा वापर करून ते मातीत भोक करतात व नंतर पायांनी माती बाजूला सारतात. आम्हाला सापडलेल्या घरट्यांपाशीही अशा पायांच्या खुणा आढळल्या. त्यांचे घरटे बोगद्यासारखे खोल व उजव्या बाजूला वळलेले होते. या छोट्याश्या पक्ष्यांचे घर इतके मोठे असेल असे मला कधीच वाटले नव्हते. त्यांची पिल्ले मात्र घरट्याच्या एकदम आत आराम करत असावीत. कारण ती बाहेरून दिसत नव्हती. तरीसुद्धा एकदा न्याहारी करायला बाहेर आली असताना, मला पिल्ले दिसली. आपला लहानसा जीव वाचविण्यासाठी ती पिल्ले माझी चाहूल लागल्यावर तुरूतुरू आत पळाली. बरचसे वेडे राघू वाळक्या झाडावर किंवा तारेवर बसलेले असत. मी त्या घरट्यापासून साधारण वीस फुटाच्या झाडावर बसून निरीक्षण घेत होते. प्रथम त्यांनी घरट्यावर यायला बराच वेळ

पंख उभारून पक्षी गिरकी घेताना, ढगातले निळे उन्हा सावल्या होताना.

७

प्रायोजक - मे. ओम्. कन्स्ट्रक्शन, प्रोप्रा. माणिकराम हळबे, पुणे ३०

लावला. आजूबाजूला खूप हिरवीगार झाडं असतानाही हे पक्षी घरट्यात जायच्या आधी जवळच्या खैराच्या वाळक्या झाडावर येऊन बसत. इकडे तिकडे कोणी नसल्याची खात्री पटल्यावर ते घरट्यात जात असत. मी असताना मात्र हे पक्षी खाद्य पकडून लांबच्या तारेवरून त्या वाळक्या झाडावर येत. एकदा तर मला पाहून पिल्लांना खाद्य न भरवताच ते उडून गेले. असे साधारण दोन-तीन वेळा झाले. या लहानशा पक्ष्यांची एकमेकात काय बातचीत होते कुणास ठाऊक, परंतु दोन्ही वेडे राघू एकत्रच उडून जायचे. काही वेळानंतर मात्र त्यांना माझी सवय झाली व ते आरामात ये-जा करायला लागले.

सकाळी सहा वाजता निरीक्षण घ्यायला गेल्यावर या पक्ष्यांच्या नवीन नवीन व आकर्षक हालचाली पहायला मिळायच्या. एकदा अचानक तेथे दयाळ पक्ष्यांचा थवा आला. दयाळ म्हणजे काळ्या-पांढऱ्या रंगाचा व वेड्या राघूपेक्षा किंचित मोठा पक्षी. त्यांना पाहाताच आठ-नऊ वेडे राघू जमले. एका क्षणापूर्वीचे दोन तीन वेडे राघू आठ-नऊ कसे झाले हे मला कळलेच नाही. त्या दोन पक्ष्यांच्या जातीमध्ये जराशी भांडण झाली. वेडे राघू आपल्या वंशजांचे रक्षण करत होते. काही क्षणातच ती भांडणे थांबली व वेड्या राघूंना यश पण आले. जेव्हा भारद्वाजांनी घरट्याच्या परिसरात पदार्पण केले तेव्हा सुद्धा या वेड्या राघूंनी असाच हमला केला व त्याला घरट्याच्या आसपास सुद्धा फिरकू दिले नाही.

सकाळी या वेड्या राघूची न्याहारीची तयारी चालू असताना अचानक 'शिक्रा', घरट्याच्या

शेजारच्या झाडावर येऊन बसला. शिक्रा हा शिकारी पक्षी आहे, त्यामुळे सर्व लहान पक्षी घाबरले. सर्व लहान पक्ष्यांची धांदलच उडाली. त्यात आमचे वेडे राघूही होतेच. हे सर्व वेडे राघू शक्य तेवढे घरट्यापासून दूर जात होते. आपल्या घरट्याची जागा समजू नये याची पूर्णतः काळजी ते घेत होते. या लहान जीवांची जगण्यासाठीची धावपळ, जगण्याची जिद्द खरोखरच अवर्णनीय आहे, नाही का?

हे घरटे तसे मनुष्य वर्दळीपासून जवळच होते, त्यामुळे सतत नाहीतरी मधूनमधून माणसांची ये-जा होतीच. ही येणारी-जाणारी माणसे माझ्याकडे फारच आश्चर्याने बघत होती. मी तेथे जमिनीवर बसून काय करते याचे सगळ्यांना कुतूहल वाटत होते. कारण घरटे तर कोणालाच दिसत नव्हते.

असचं घरट्याचे निरीक्षण घेत असताना एकदम मागच्या बाजूला पानांचा आवाज झाला, मागे पाहाते तर धामण! धामण हा पिवळट रंगाचा अष्टपैलू साप आहे. तो झाडावर,

पाण्यात जमिनीवर सहजपणे वावरतो. हा साप पक्ष्यांची पिल्लंसुद्धा खातो. कदाचित आमचा वास आल्यामुळे धामण पुढे न जाता मागच्या मागे निघून गेली.

या घरट्याशेजारी मला अजून तीन घरटी सापडली. मध्ये प्रचंड पाऊस पडल्यामुळे एक घरटे उद्ध्वस्त झाले. पिल्लं मात्र सहिसलामत होती.

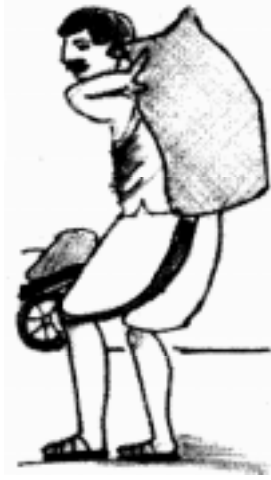
या वेड्या राघूंची एक सवय मात्र विचित्र आहे. ते किडे मारतात व परत-परत एकाच फांदीवर त्याच ठिकाणी जाऊन बसतात. म्हणून त्यांना 'वेडा राघू' असे संबोधतात. मराठीत त्यांनी 'बहिरा पोपट' असे सुद्धा म्हणतात. ते आकाशात छान गिरकी मारतात व परत त्याच फांदीवर बसतात. तेव्हा मात्र त्याच्या चोचीत भक्ष्य असते. त्याची ही कसरत फारच मनमोहक वाटते.

सकाळी साधारण सहा वाजता हे पक्षी पिल्लांना पहिल्यांदा खाद्य भरवायला येतात. सातच्या सुमारास त्यांची ये-जा वाढते. दुपारी व संध्याकाळी पक्ष्यांची ये-जा सकाळपेक्षा जरा मंदावते. रात्री मात्र हे पक्षी घरट्याच्या आत विश्रांतीसाठी व संरक्षणासाठी येतात, व त्यांचा दिवस संपतो. या सुंदर वेड्या राघूंच्या सहवासात माझे दिवस कसे गेले खरोखरच मला समजले नाही. सुट्टीतले काही दिवस या माझ्या मित्र-मैत्रिणींनी मला त्यांचा सहवास दिला त्यामुळे हे वेगळे दिवस निश्चितच माझ्या स्मरणात राहतील!

कु. जुईली ठकार,
एफ.वाय.बी.एस्सी.

अ-११, विष्णु सरस्वती,
१४६५ सदाशिव पेठ, पुणे ३०

आपलं पोट भरण्यासाठी माणसं वेगवेगळी कामं करीत असतात. कामाच्या प्रकारानुसार त्यातून मिळणारा मोबदला कमी-जास्त असतो आणि ह्या मिळकतीच्या आधारावरच श्रीमंत, मध्यमवर्गीय आणि गरीब असे माणसांचे वर्गीकरण होत असते. ह्यापैकी श्रीमंत व

मध्यमवर्गीय ह्यांच्या जीवनात आर्थिक स्थैर्यासोबत सुरक्षितता व सुख असते. मात्र गरिबांच्या वाट्याला असे जीवन येत नाही. ज्यांच्या नशिबी गरिबीचे जीणे येते अशा माणसांच्या जीवनाचं प्रत्ययकारी चित्र श्री. अनिल अवचट यांनी 'माणसं' ह्या पुस्तकातून आपल्यापुढे साकार केलं आहे.

'माणसं' ह्या पहिल्या लेखामध्ये दुष्काळग्रस्त शेतमजुरांच्या वाट्याला येणाऱ्या हालअपेष्टांचं वर्णन आहे. आपल्या जवळचे सर्व काही विकण्याची पाळी त्यांच्यावर आल्यानंतर आणि अक्षरशः गवताच्या बियांच्या पिठाच्या भाकरी खाऊनदेखील गावात जगणे

वाचलंच पाहिजे असं काही

माणसं

चि. वैभव फाटक

असह्य झाल्यामुळे दुष्काळग्रस्त पुण्यासारख्या शहरी येतात. पुण्यात आल्यावर मिळेल ते काम करून किंवा काम न मिळाल्यास भंगार गोळा करून हे लोक पोट भरू पाहतात. ह्या लोकांच्या राहण्याच्या जागेचा प्रश्न गंभीर असतो. झोपडपट्टीतील नागरी सोयींचा अभाव, रोगराई उपासमार, दुकानदार व व्यापाऱ्यांकडून होणारी फसवणूक हेच ह्या लोकांच्या वाट्याला येते.

'कोण माणसं... कोण जनावरं' ह्या लेखामधून हमालांच्या जीवनाचा परिचय होतो. खाजगी व्यापाऱ्यांकडे अथवा इतरत्र अक्षरशः गुरांसारखे राबावे लागणाऱ्या असंघटित हमालांच्या आणि 'हमाल पंचायती'च्या छत्राखाली असणाऱ्या संघटित हमालांच्या जीवनातील तफावत ह्या लेखातून जाणवते. गूळबाजार, मिरचीबाजार, बारदानाची कामे, धान्यबाजार,

रेल्वेमधून येणाऱ्या सिमेंट, चुना, फरशी फळ्या, खते, अॅसिड इत्यादि सारख्या वस्तूंची चढउतार ह्यांमध्ये काम करावे लागणाऱ्या हमालांना कामाच्या ठिकाणी मिळणारी वागणूक, शरीरावर होणारे दुष्परिणाम, दुखापती, अपघात, रोग व प्रसंगी येणारा मृत्यू ह्यांचे वर्णन वाचून आपल्या अंगावर काटाच उभा राहतो. ह्या हमालांपेक्षा 'हमाल पंचायती'च्या छत्राखाली संघटित हमालांचे जीवन थोडे सुसह्य असल्याचे लक्षात येते.

हमालीचे काम कराव्या लागणाऱ्या माणसांसाठी आपण काहीतरी करायला हवे, असे आपल्याला हा लेख वाचून वाटू लागते.

झोपडपट्टीतील रहिवाशांमध्ये असणारी रोगराई, गुन्हेगारी वृत्ती ह्या सर्वांच्या मुळाशी आर्थिक दुरावस्था असल्याचे आपल्या लक्षात येते. पैशाअभावी चांगल्या जागी राहणे, मुलांना शिक्षण देणे, रोगांवर उपचार करणे ह्या गोष्टी त्यांना अशक्य होतात. ही सर्व परिस्थिती बदलण्यासाठी पर्यायी व्यवस्था करताना कोणत्या बाबींचे भान ठेवणे अगत्याचे आहे त्याचा ऊहापोह देखील श्री. अवचट यांनी केला आहे. झोपडपट्टीतील परिस्थिती सुधारता येऊ शकते मात्र, त्यासाठी तळमळीने प्रयत्न व्हायला हवेत हे 'गणेशनगर' झोपडपट्टीच्या उदारहणातून प्रत्ययास येते. झोपडपट्टीचा प्रश्न चांगल्या तऱ्हेने सोडविण्याच्या दृष्टीने हा लेख अतिशय उपयुक्त असल्याचे आपल्या ध्यानी येते.

विज्ञानाने साध्य केलेली सर्वांगीण प्रगती व शिक्षणाच्या प्रसार ह्यामुळे आपल्या जीवनामध्ये क्रांतिकारक बदल

दया भयामधि नसते, ती विरांतवी वसते.

९

प्रायोजक - परांजपे पोल्ट्री फार्म, दुर्गामाता मंदिरामागे, सांगली.

घडून आला आहे. आदिम अवस्थेतून आजच्या सुखमय व स्थिर जीवनापर्यंत मानवजात येऊन पोहोचली आहे. असे असले तरी ह्या प्रगत मानवजातीपासून सर्वस्वी भिन्न असे जीवन जगणारी माणसं अजूनही आढळतात. 'अनिकेत' ह्या लेखामधे असे जीवन जगणाऱ्या भटक्या व विमुक्तांचा परिचय आपल्याला होतो. ह्या संदर्भात लेखकाने 'अमीबा'चे दिलेले उदाहरण चपखल बसले आहे. 'अमीबा' हा एकपेशीय प्राणी उत्क्रांत होत होत त्यातून माणसासारखा प्रगल्भ प्राणी बनला. उत्क्रांतीच्या अगदी वरच्या पायरीवर असलेल्या माणसाच्या जगात सर्वात खालच्या पायरीवरचा अमीबा त्याच्या सर्व वैशिष्ट्यांसह अजून टिकून आहे. लेखकाने भटक्या व विमुक्तांची अमीबाशी केलेली तुलना सार्थ वाटते.

वैदू, कैकाडी, वडार, बंजारा, भोई तसेच जोशी, चित्रकशी, गोंधळी, गोसावी, नंदीवाले, जोगी, माकडवाले, सापवाले, डोंबारी, कोल्हाटी, कंजारभाट, मारवाडी, कुंभार, फासेपारधी इ. जाती जमातीच्या जीवनपद्धती, त्यांचे रितीरिवाज, परंपरा, न्यायनिवाड्याच्या पद्धती, लग्नपद्धती, शिकारीच्या सवयी, त्यांच्या जत्रा इ. बदलची सखोल माहिती ह्या लेखातून आपल्याला मिळते.

ह्या भटक्या विमुक्तांचे जीवन सुधारण्यासाठी व समाजाच्या मुख्य प्रवाहात त्यांना सामावून घेण्यासाठी समाजधुरिणांनी आस्थेने कार्य करायला हवे, असे प्रतिपादन लेखाच्या समारोपात लेखक महाश्यांनी केले आहे. शिक्षणाचा प्रसार तसेच पर्यायी

उद्योगांसाठी मदत करून निःस्वार्थ भावनेने प्रयत्न झाले तर ह्या लोकांची स्थिती सुधारेल असा आशावाद त्यात व्यक्त केला आहे.

विडी कामगारांच्या हलाखीचे विदारक चित्र 'अंधेरनगरी निपाणी' ह्या लेखातून आपल्यापुढे उभे राहते. विडी कामगारांना अपुऱ्या आणि अंधाऱ्या जागेत विडी वळण्याचे काम बारा ते चौदा तास करावे लागते. विडी तयार करताना बरीच काळजी घ्यावी लागते. नमुऱ्याप्रमाणे नसणाऱ्या 'छाट' विड्यांचे पैसे कापले जातात. त्यामुळे विड्या वळताना छाट विड्या निघणार नाहीत ह्याकडे सतत लक्ष ठेवावे लागते. दररोज किमान हजार विड्या वळल्याशिवाय कामगारांना इलाज नसतो. दिवसा अपुऱ्या प्रकाशात तर रात्री रॉकेलच्या दिव्याचा धूर खाऊन विडी वळावी लागते. त्यामुळे विडी कामगारांच्या शरीरावर अनिष्ट परिणाम होतो. वयाबरोबर कामाची शक्ती क्षीण होत जाते. विडीकामगारांमध्ये क्षयाचे प्रमाण जास्त आहे. औषधोपचारासाठी वेळ व पैसा नसल्याने रोगराईने मृत्यू त्यांना गाठतो. विडी कामगार तुटपुंज्या कमाईमुळे सतत कर्जबाजारी असतो.

तंबाखू कुटण्याच्या कामात गुंतलेल्या स्त्रियांच्या हालाला तर पारावार नाही. त्यांचे सर्व बाजूनी शोषण चालू असते. त्यांना दररोज चौदा ते पंधरा तास राबावे लागते.

निपाणी परिसरात आपले हितसंबंध अबधित राहावे यासाठी व्यापारी लोक इतर उद्योग अथवा सुधारणा होऊ देत नाहीत. तंबाखू उत्पादक शेतकऱ्यांचे, विडीकामगारांचे, शेतमजुरांचे आर्थिक

शोषण करून ही मंडळी स्वतः श्रीमंत बनली आहेत. अत्यंत हलाखीचे जीवन जगणाऱ्या ह्या कामगारांच्या स्थितीमध्ये सुधारणा व्हावी यासाठी प्रयत्नांची गरज आहे, हे लेखकाचे म्हणणे आपल्याला मनोमन पटते व आपण त्यांच्यासाठी काहीतरी केले पाहिजे असे वाटू लागते.

माणसं

लेखक : डॉ अनिल अवचट
प्रकाशक-मौज प्रकाशन
किंमत : ३०/- रुपये

चि. वैभव पाठक

२, खंडेलवाल नगर, गांधीनगर पोस्ट,
अकोला ४४४००४

चित्रकर्ती- अनुजा नू. ज्ञा., इ. ६वी.

“केल्याने देशाटन,
पंडित मैत्री सभेत संचार,
मनुजा चातुर्य चेतसे फार”

ह्या उक्तीचा खरोखरच अनुभव आला. खरंच फक्त महाराष्ट्रातच नव्हे तर संपूर्ण भारतात अनेक सुंदर पर्यटन स्थळे आहेत. पण अप्रतिम निसर्गसौंदर्याने नटलेले कर्नाटक राज्य त्या सर्वांत अग्रगण्य आहे. तिथली हिरवीगार दाट जंगलं, समुद्रकिनारा, नारळी-पोफळीच्या बागा, कॉफीचे मळे, आंबा, काजू, केळीच्या गर्द झाडीतली टुमदार कौलारू घरं, अतिशय आदरातिथ्य करणारी, भाविक ‘कानडी’ (म्हणजे त्या भागात राहणारी) माणसं, हे सर्व प्रत्यक्षात अनुभवण्यासाठी कर्नाटकात एकदा तरी नक्की जावसं वाटेल !

तिकडे स्वतंत्र
जायचं असं
ठरवल्यावर
कर्नाटकाचा संपूर्ण
नकाशा आणि
माहिती गोळा करून
आम्ही दौऱ्यावर
निघालो. सर्वसाधारण
लोक बंगलोर-म्हैसूर
असा भाग निवडतात
पण तो टाळून आम्ही
किनारपट्टी लागतचा
भाग निवडला.
शिमोगा, श्रृंगेरी,
चिकमंगळूर, बेलूर
हळेबिडू
श्रवणबेळगोळ,

“आठवणीतलं गाव - मुर्डेश्वर”

-कु. स्नेहा कुलकर्णी

चंद्रायपट्टनम, मडिकेरी, भागमांडला,
तळकावेरी, धर्मस्थळ उडप्पी,
भटकळ, मुर्डेश्वर, होनावर, इडगुंजी,
गोकर्ण, कारवार, पणजी, पुणे असा
वर दिलेल्या क्रमानेच प्रत्येक गावी
मुक्काम करित आम्ही निघालो. त्या
सगळ्या ठिकाणांचे वर्णन करायचे तर
छात्र प्रबोधनचा स्पेशल अंक निघेल.
म्हणून मी त्यातल्या सर्वांत
आवडलेल्या ठिकाणाविषयी
थोडक्यात सांगणार आहे; ते म्हणजे
“मुर्डेश्वर !”

तसं मुर्डेश्वर हे सर्वसामान्य
खेड्यांपैकी एक. मुंबई-मंगलोर
हायवेवरून १४ कि.मी. आत हे गाव
वसलंय. गावात प्रवेश करताच
लक्षात येतं की त्या गावात तिन्ही
बाजूंनी समुद्रदर्शन होतं, अर्धवक्रकार
किनाऱ्याची दोन्ही टोकं दूरपर्यंत
दिसतात. किनाऱ्यावर संपूर्ण नारळी-
पोफळीच्या बागा आहेत. एका
टोकावर आहे मुर्डेश्वराचं भव्य दिव्य
मंदिर, मधल्या टेकाडावर
पर्यटकांसाठी बांधलेली आलिशान
(पण स्वस्त!) विश्रामगृहं, तर दुसऱ्या

दिव्य शक्तीने स्फुरे गंध पुष्पी, रंग खुलतीही तिने इंद्रवापी, रूप पाहण्या तिवे सृष्टी माजी, चला जाऊ या निर्संगाच्यापाशी.

११

छात्र प्रबोधन देई विज्ञानदृष्टी, बदलून जाई सारी सृष्टी - प्रायोजक - डॉ. मुकुंद करंबेळकर, चाळीसगाव

टोकाला कोळ्यांच्या टुमदार झोपड्यांची गर्दी ! या सर्वात मुख्यतः आकर्षून घेते ते समुद्रातच बांधलेले गोलाकार उपाहारगृह ! कधीही त्या कॅटीनमध्ये जा, फेसाळणाऱ्या लाटा वरपर्यंत येऊन खांबावर आपटतात, अशा वेळी कॉफीचा आस्वाद घेत लाटांचा पाठशिवणीचा खेळ पाहण्याची मौज इतरत्र कुठेच मिळणार नाही !

मुर्देश्वरचा समुद्रकिनारा अतिशय सुरक्षित असल्याने समुद्रस्नानाची मौज मनसोक्त लुटता येते. मी, आई व बाबा संध्याकाळी २-२ ॥ तास लाटांशी खेळत होतो. समुद्रात उभे राहूनच इथला प्रसिद्ध सुर्यास्त बघितला. सूर्याचा लाल गोळा, आपण पाण्यात चिंब भिजून पहिलेलं दृश्य मला अजूनही आठवलं

की मी त्यात हरवून जाते.

आम्ही २-३ दिवस राहिलो होतो, त्या हॉटेलच्या बाल्कनीतून अफाट सागर दर्शन होत होते. खुर्ची घेऊन माझा मुक्काम बाल्कनीतच होता. दूरवर दिसणारी छोटी छोटी बेटे, मध्येच वेगात जाणारे जहाज, छोट्या छोट्या होड्यांमधून एकेकटे जाणारे कोळी, लाटांच्या बरोबर हेलकावणाऱ्या त्यांच्या होड्या, मधूनच झेपावणारा एखादा समुद्रपक्षी हे सारे दृश्य मी मनात साठवून ठेवले आहे.

या निसर्गसौंदर्याला शोभणारी येथील मानव निर्मित शिल्पेदेखील अप्रतिम आहे. मुर्देश्वराचे मंदिर तर कलाकुसरीचा उत्कृष्ट नमुनाच आहे. त्याचबरोबर टेकडीवर प्रचंड मोठ्या

आकाराच्या पुराणातील कथेतील प्रसंग तयार करून ठेवले आहेत आणि मुख्य म्हणजे अद्याप तिथल्या सौंदर्याला बजबजपुरीचे गालबोट लागलेले नसल्यामुळेच तिथे गेल्यावर प्रत्येकाला व्यवहारी जगाचा विसर पडतो आणि तिथला आस्वाद घेण्यासाठी मुक्काम वाढतो !

असं हे माझ्या आठवणीतलं “मुर्देश्वर” नैसर्गिकदृष्ट्या समृद्ध-श्रीमंत पण गरीब-कष्टाळू-प्रामाणिक लोकांचं गाव. तुम्ही तेथे एकवार जरूर भेट द्या !

●●

कु. स्नेहा कुलकर्णी, इ.६ वी,
सरस्वती, कल्पतरू कॉलनी,
वारजे नाक्यासमोर, पुणे २९.

चित्रकर्ती- बकुल साठये, इ. ६ वी

डॉक्टरांना आम्ही भेटण्यास गेलो, तेव्हा डॉक्टर केबीनमध्येच होते. पूर्व सुचनेनुसार भेट असल्यामुळे त्यांनी आमचे स्वागतही केले. पण 'आलोच' असे म्हणून विंचूदंशाच्या एका ९ वर्षांच्या मुलीला तातडीने तपसाण्यासाठी ते वॉडमध्ये गेले. भिंतीवर "Know that you are only an instrument in the hands of God and the only physician is God himself". असे वाक्य दिसले. टेबलावर काही कागद होते आणि एक टॅब्यूलर फॉर्म आखलेला कागद दिसत होता. एवढ्यात डॉक्टर केबीनमध्ये आले व अतिशय मोकळेपणानेच म्हणाले, "बोला, आता आपल्याला चांगला तासभर वेळ आहे."

“डॉक्टर तुम्हाला वेळ आहे म्हणता पण टेबलावर तर बरेच कागद दिसताहेत आणि-”

“हं. हे माझ्या नव्या आर्टिकलचे प्रूफ आहे. ७९ थायरोईडच्या रुग्णांचा अभ्यास करून केलेल्या लेखाचे वाचन चालू आहे. हा फॉर्म भरायचा आहे; ३५० डायबेटीक रुग्णांच्या निरीक्षणाचा.”

“म्हणजे तुमचे संशोधनाचे काम चालूच आहे तर! पण तुम्ही सर्वांना 'विंचूदंशावरील संशोधक' म्हणून परिचित आहात. नेमकं काय संशोधन केलं तुम्ही ?”

“या भागातील विंचू अत्यंत विषारी आहेत. विंचू दंशाने सुमारे ३० ते ४० टक्के लोक दगावत असत. एम.डी.च्या अभ्यासात मी या विषयावर संशोधन करून या रुग्णांना आता नव्या उपचार पद्धतीनं वाचवू शकतो.”

“डॉक्टर जरा सविस्तरच सांगा ना !”

“बरं! विंचूदंश झाला म्हणजे रुग्णाची स्थिती मोठी विचित्र होते. दंशाच्या जागी केवळ ठणका असेल तर काळजी नाही. पण लगेच उलटी झाली किंवा दरदरून घाम सुटला, शरीर एकदम थंडगार व्हायला लागलं तर मात्र तातडीनं त्याला हॉस्पिटलमध्येच हलवलं पाहिजे. दंशामुळे रुग्णाचे ब्लडप्रेशर वाढते, शरीरात 'अॅसीटलिकोलीन' द्रव्य वाढते. अशा वेळी रुग्णांची खूपच काळजी घ्यावी लागते. माझ्या प्रथम संशोधनामध्ये मी या रुग्णासाठी नायट्रोप्रोसाईड या द्रव्याचा वापर

जीवन यांना कळले हो !

(महाड येथील , विंचूदंशीवरील उपचार पद्धती शोधणारे संशोधक डॉ. एच.एस. बाविस्कर यांची मुलाखत)

- कु. मुक्ता गाडगीळ

करायचो. हे अत्यंत विषारी द्रव्य, तज्ज्ञ डॉक्टर, सुसज्ज हॉस्पिटल व इटेन्सिव्ह केअर युनीट असेल तरच वापरले जाते. नंतर संशोधनात मात्र मला 'प्राइमोसीन' हे द्रव्य तोंडाने दिल्यास नायट्रोप्रोसाईडचेच काम करते हे आढळले. जवळ जवळ सहा महिने अविश्रांतपणे नवे संदर्भ, प्रबंध, पुस्तके, चर्चा यातूनच मला हे यश लाभले. सर्वसामान्य प्रॅक्टिस करणारे डॉक्टरही हे वापरू शकतील, असे निश्चित झाल्यावर मी उपचार पद्धतीच्या काही स्लाईड्स तयार केल्या. माझ्या संशोधन प्रबंधाच्या प्रती काढल्या आणि महाराष्ट्रातील डॉक्टरांना पाठवल्या. अनेक गट बनवून त्यांच्या समोर व्याख्यानांच्या साहाय्याने ही ट्रीटमेंट समजावली. त्यामुळे पोलादपूरच्या प्राथमिक आरोग्य केंद्रामध्ये येणारा विंचूदंश रुग्णांचा लोंढा कमी झाला. त्यांच्या अंगणातच त्या रुग्णांना उपचार मिळाला. सांगण्यासारखे असे की, गेल्या दोन वर्षांत ९५ व ९६ मध्ये ६२ डॉक्टर्सनी अशा सुमारे ३५०० रुग्णांवर उपचार केले आणि जवळ जवळ सर्व केसेसमध्ये यश आले; रुग्ण वाचले. दवाखान्यात उशीरा आलेल्या ३/४ केसेस मात्र दगावल्या.

“डॉक्टर तुम्ही रुग्णांना देवदूतच भासता. पण या संशोधनाला मान्यता मिळाली का? म्हणजे विज्ञान क्षेत्रात जगन्मान्यतेशिवाय पर्यायच नाही म्हणून विचारते.”

“हो! माझा या विषयीचा पहिला प्रबंध १९७७ मध्ये 'इंडियन हार्ट जर्नल' मध्ये प्रसिद्ध झाला. त्यानंतर १९७८, १९८२ व १९८६ मध्ये या विषयीचे निबंध आंतरराष्ट्रीय कीर्तीच्या (वैद्यक शास्त्रात विशेष कीर्ती असलेल्या) लंडन येथील ब्रिटीश जर्नल 'दी लॅन्सेट' मध्ये प्रसिद्ध झाले आणि या संशोधनाला जगन्मान्यता मिळाली. जगभरातून

उद्या उगवणारी कणसे स्मरून, कुणी वेडे हसत असतात. पण फक्त दुसऱ्यांसाठीच जगणारी खरे जीवन जगत असतात.

१३

मोकाशी कुटुंबियांकडून प्रबोधकांना शुभेच्छा !

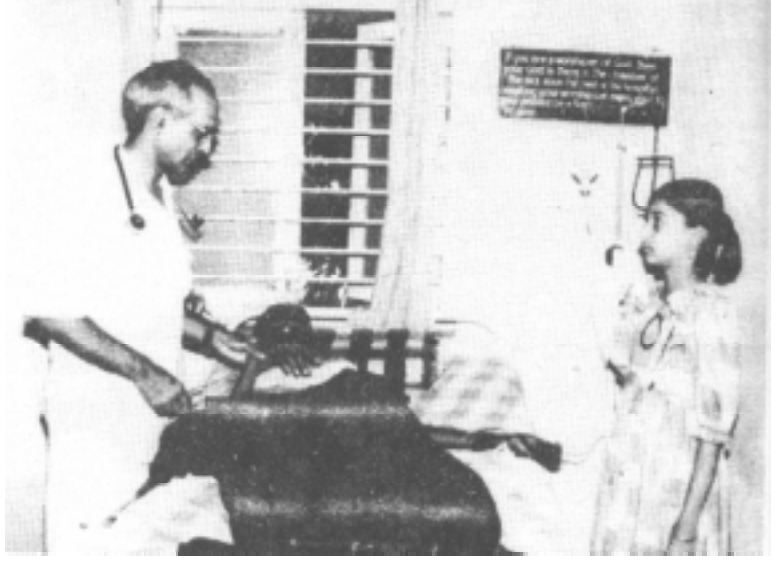
अभिनंदनपर शेकडो पत्रे मला आली.
पण त्यामुळे कामाचा ताण प्रचंड
वाढला आणि विंचूदंशाचे रुग्ण
तपासण्यापलीकडे मला कामच करता
येईना. सगळीकडून रुग्णांचा जणू
लोंढाच पोलादपूरकडे येत होता.
मघाशी म्हटल्याप्रमाणे मग अन्य
वैद्यकीय व्यावसायिकांसाठी स्वखर्चाने
व्याख्याने व स्लाईड्स करून हे संशोधन
सामान्यांपर्यंत पोचवण्यात मी यशस्वी
झालो.”

“डॉक्टर तुम्ही रुग्णांवर पूर्वीही
उपचार करित होतात, तेव्हा तुमची
भूमिका काय होती ? ही
संशोधनाची तळमळ कशी काय
निर्माण झाली?”

“नेहमीच्या पारंपरिक औषध योजनेनुसारच मी काम
केले. रुग्णांच्या सेवेमध्ये सर्व कौशल्य पणास लावले
तरीही फारच कमी रुग्ण हाती लागत. बहुतांशी दगावत.
त्यांच्या नातेवाईकांचे पाणी भरले डोळे मला अस्वस्थ
करीत. माझ्याही डोळ्यात अश्रू जमत. पण यातून
संशोधनाची उर्मी जागी होई. धडपड करण्याची पुन्हा
मानसिक तयारी करून मी कामाला लागायचो. ‘प्रयत्ने
वाळूचे कण रगडीता तेलही गळे. हे वाक्य दृष्टीसमोर
होते.’”

“डॉक्टर, या संशोधनासाठी तुम्ही प्रेरणा कशी
व कोठून घेतली?”

“सांगतो. जरा सविस्तरच सांगतो. माझं सर्व शिक्षण
अत्यंत गरिबीमुळे अतिशय हालात आणि कष्टातच पूर्ण
झाले. आई-वडील निरक्षर, पण प्रामाणिक कष्टाळू
शेतकरी. लहानपणी सर्व आजारांवर-सरकारी दवाखाना,
फुकट औषधोपचार हे समीकरण पक्के होते. त्यामुळे
वडील बंधू आणि आई-वडील यांची सक्त ताकीद होती,
शासकीय नोकरीच कर. एम.बी.बी.एस. झालास म्हणजे
सरकारी पगारात गरीबाची फुकट सेवा करता येईल. फार

डॉ. बाविस्करांसोबत लेखिका कु. मुक्ता गाडगीळ

श्रीमंत झाला नाहीस तरी चालेल, पण गरीबाला नाडू
नकोस-अडवू नकोस हा संस्कार घेऊनच मी नोकरीवर
हजर होण्यासाठी बिरवाडीकडे निघालो. मोठ्या बंधूचे
बरोबर आदल्या रात्री (जांभूळपाड्याला बंधू सर्बिर्हसला
होते) पाली येथे गणपती मंदिरात गेलो. बंधूनी पुन्हा तीच
आठवण करून दिली. ‘इथे विंचूदंशाचे रुग्ण फार आहेत.
बरेच दगावतात, त्यांच्यावर उपचार कर.’ हीच माझी खरी
अंतःप्रेरणा.”

“म्हणजे तुमचे संशोधन बिरवाडीत सुरू झाले
म्हणायचे.”

“हो एम.डी. चा अभ्यास मी बिरवाडीतच केला
आणि झपाटल्याप्रमाणे विंचूदंशावरच लक्ष केंद्रीत केले.
१९६१ मध्ये डॉक्टर मुंडले यांचा ब्रिटीश मेडीकल जर्नल
मध्ये लेख प्रसिद्ध झाला होता. त्यात त्यांनी ३० ते ४०
टक्के विंचूदंशाचे रुग्ण दगावतात असा संदर्भ दिला होता.
त्या आधाराने मी पूर्वीचे पेपर्स तपासले. वरिष्ठ डॉक्टर्सना
भेटलो. मेडीकल कॉलेजच्या प्राध्यापकांशी चर्चा केली.
पण पारंपारिक पद्धतीपलीकडे काहीही निष्पन्न झाले नाही.
सर्पदंशाप्रमाणे विंचूदंशावर प्रतिसादही नाही त्यामुळे
सर्वसाधारणपणे या रुग्णांवर कोणी उपचार करण्यासही तयार

नसत. अंती सरकारी रुग्णालयात मृत्यू हेच निष्पन्न होई. संशोधकही सुसंस्कृत आणि मृदु हृदयाचा असतो. चांगल्या फलनिष्पत्तीसाठी सुद्धा केवळ परिस्थिती, कष्ट, अनुकूलता याबरोबरच काम करणाऱ्याची भावनाही अत्यंत महत्त्वाची असते. माझ्या समोरही अनेक रुग्ण दगावले, पण माझ्या आई-वडिलांचे शब्द मी कधीही विसरलो नाही. खूप मेहनत करूनही अंती मिळे ती हतबलता आणि अश्रू. पण यातूनच माझं हे संशोधन यशस्वी झाले.”

“डॉक्टर तुमच्या संशोधनाचा उपयोग प्रत्यक्ष करतानाचे तुमचे काही संस्मरणीय अनुभव सांगाल काय? आनंदाचेही काही भावस्पर्शी क्षण असतीलच ना?”

“आहेतच असे प्रसंग! ऑगस्ट ८४ मध्ये नांदवी येथील सरपंचाचा मुलगा पोलादपूरला विंचूदंशामुळे माझ्याकडे अॅडमिट झाला. २४ तासपर्यंत मी रात्रंदिवस त्याच्यावर लक्ष ठेवून, जवळ बसून होतो. ब्लडप्रेसर खूप वाढलेले, शरीर थंड होत होते, आणि सकाळी आठच्या सुमारास तो अत्यंत सिरीयस झाला (पल्मोनर एडोमा). तोपर्यंत माझं संशोधन झालं होतं. पण प्रत्यक्ष कधी वापरलं नव्हतं. मी रुग्णाच्या आई-वडिलांना परिस्थितीची कल्पना दिली आणि माझ्या संशोधनातील नायट्रोप्रोसाईड द्रव्य वापरून पहायला परवानगी मागितली. मोठ्या मनाची माणसं गरीब पण सुसंस्कृत भारतातच सापडतात. “माझा एक मुलगा तुम्हाला प्रयोगाला देऊन अनेकांचे प्राण वाचणार आहेत. अगदी निःशंकपणे आपण प्रयोग करा. सर्व परिणामांना मी स्वतः जबाबदार आहे. काळजी करू नका.” संशोधनाला मुलगा दान करणारा दाताच मला मिळाला. मी लगेच तयारी केली. नायट्रोप्रोसाईडचा उपयोग केला. परमेश्वराची मनोभावे प्रार्थना केली. त्याच दिवशी सकाळी १० वाजता डॉ. नाईक (महाड) यांचा मनुष्य त्यांच्याकडे आलेली माझ्या वडिलांच्या मृत्यूची तार घेऊन आला. काय करायचे ? गेलेला परत आणता येत नाही. परंतु जो अजून पोहोचला नाही त्याचे पाऊल मागे फिरवण्याचा मी निश्चय केला आणि तीन तासांनी

रुग्णात बदल दिसू लागला. प्रेशर उतरत नॉर्मल होऊ लागले. मुलगा शांत झोपला आणि मी केस हातात आल्याचे त्याच्या आई-वडिलांना सांगितले. त्यांच्या चेहऱ्यावरच्या आनंदाने आणि अश्रूंनी माझ्या संशोधनाला जणू पहिली सलामीच दिली. माझाही आनंद आकाश भरून ओसंडला. वडिलांना दिलेला शब्द मी खरा करून दाखविला होता. त्यांच्या आठवणीने अत्यंत स्तब्ध झालो.

“खरंच हा आनंद अवर्णनीयच ! आणखी काही विषय आपण संशोधनासाठी निवडले आहेत काय?”

“ हो! सर्पदंश! प्रामुख्याने मण्यार (सूर्यकांडर) दंशामुळे रुग्ण दगावण्याचे प्रमाण ५०% आहेच.”

“मग सर्पदंशावर पण इलाज वरील प्रमाणेच की काय?”

“नाही ! दोन्ही दंशामधील लक्षणांत अगदीच फरक आहे. विंचूदंशात ब्लेडप्रेसर वाढते तर मण्यारदंशात ब्लडप्रेसर उतरते. विंचूमुळे शरीरात ‘अॅसटिलिकोलीन’ हे द्रव्य वाढते तर सर्पदंशाने ते कमी होते.”

“मग यावर प्रतिलसच उपयोगी का ? कसा उपचार चालतो?”

“या संदर्भात नुकताच मी एक संशोधन प्रबंध ‘ट्रॉपिकल डॉक्टर’ या ब्रिटीश जर्नलला दिला आहे. त्याला मान्यताही मिळाली आहे. विंचूदंशामुळे शरीरात वाढणारे ‘अॅसटिलिकोलीन’ जर औषध स्वरूपात मण्यार दंशामध्ये देता आले तर रुग्ण वाचेल असा माझा विश्वास आहे. शास्त्रज्ञांना या दिशेने संशोधनासाठी लेखातच मी आवाहनही केले आहे.”

“डॉक्टर, आपल्या संशोधनाचा सर्वानाच खूप फायदा होत आहे. आपणांस काही गौरव प्राप्त झाले आहेत, त्याबद्दल काही...?”

“हो! माझा पहिला विंचूदंशाचा रुग्ण जेव्हा वाचला तेव्हा, त्याच्या आईवडिलांनी व्यक्त केलेला आनंद हा मला सर्वात मोठा गौरव वाटला. मुंबईच्या बाठीया हॉस्पिटलमध्ये एका रुग्णास भेटण्यास गेलो असता एका

मी पण ज्याचे पक्क फळापरी गळले हो। जीवन त्यांना कळले हो।

१५

छात्र प्रबोधनला हार्दिक शुभेच्छा!

प्रायोजक -

एंटरप्रायजेस, पुणे ३८.

वाँचमनने मला थांबवत, “डॉक्टर बाविस्कर तुम्हीत ना ? तुमच्यामुळेच मी येथे नोकरीवर आहे” अन् त्याने पोलादपूरच्या दवाखान्यात विंचू दंशाच्या संकटातून तुमच्यामुळे वाचल्याने ‘आज मी येथे आहे’ असे सांगितले. त्याची कृतज्ञता मला गौरवासारखी वाटली. १९९३ मध्ये लंडन येथे विंचूदंशावरील डिस्कशन मिटींगसाठी जगातील चार तज्ञ डॉक्टर बोलवले होते. त्यापैकी मी एक होतो.

‘डॉ. अनिता अवचट यांच्या स्मृत्यर्थ पुणे येथे ‘संघर्ष सन्मान पुरस्कार’ विजय तेंडूलकर यांच्या हस्ते मला प्राप्त झाला आणि सर्वात मोठा गौरव सांगू? माझे आई-वडील आणि मोठे बंधू यांची कौतुकाची नजर हाच मला जगातील सर्वात मोठा गौरव वाटतो. त्या परमेश्वराजवळ आता एकच प्रार्थना, ज्ञानार्जनाची माझी भूक मात्र कधीच तृप्त करू नको.’”

“डॉक्टर व्यवसायात आनंदाबरोबरच, तक्रार नव्हे पण खेद व्यक्त करण्यासारखे काही प्रसंग ?”

“संशोधन जगन्मान्य झाले पण, खेदाची बाब अशी की, भारतीय लेखकाच्या टेक्स्टबुक ऑफ मेडीसीन व क्रिटिकल केअर या ९७-९८ च्या नव्या एडीशनमध्ये या संशोधनाची माहिती दिलेली नाही. भारतीय डॉक्टर विविध मॅगझीन्स वाचतच नाहीत की काय? अशी भीती वाटते.”

“डॉक्टर आपल्या जीवनाकडे पाहण्याच्या दृष्टीमुळे खरोखरच तुम्ही एक आदर्श आहात.

आपल्या पूर्वयुष्यातील त्रोटक उल्लेखामुळे केवळ उत्सुकतेने मी जरा तुमच्या बालपणाविषयी काही जाणून इच्छिते.”

“मला बालपणच नाही ! हो ! जमिनीवर पाय ठेवून उभा राहिलो तो कष्ट करण्यासाठीच ! अशिक्षित शेतकरी कुटुंबात जन्म. त्यामुळे जन्म तारीखही माहीत नाही. शाळेत नाव घालताना माझ्या जन्माच्या वेळच्या काही घटना वडिलांनी शिक्षकांना सादितल्या आणि मग गुरुजींनी आमची जन्मतारीख पक्की केली. अडाणीपणाच्या जोडीला गरीबी म्हणजे कहरच! शाळेची फी (आठ आणे) कपडे, पुस्तके यासाठी मला खूप कष्ट करावे लागले. लाकडाच्या मोळ्या आणणे. ग्राहकांना पोहोचवणे, वर्तमानपत्र विकणे असे सगळे उद्योग केले. पण शिकण्याची जिद्द सोडली नाही. आठ-आठ कि.मी. चालून शाळेत जायचो. बैलगाडीवाला सुद्धा गाडीत बसलो तर उतरवायचा.

बी.एस्सी.ला ७५% मार्क मिळाले म्हणून मोठ्या बंधूनी जिद्दीने मेडीकलला नागपूरला पाठवले. फीचे रु. ५००/- भरणारा देवही मला बुलढाणा येथे प्रिन्सिपॉलच्या रुपाने भेटला. आज माझ्याजवळ अडाणीपणा आणि गरीबी दोन्ही नाही.

“डॉक्टर बालपण असं खडतर! ऐकलं तरी गहिवर येतो ! आपण तर प्रत्यक्ष भोगलंत, गरीबीत जन्म नको असंच वाटत असेल नाही?”

“छे, छे! गरिबी हे मला वरदानच वाटते. येथेच कर्तृत्वाला खरा वाव आहे. स्वतःच सर्व करावं लागतं. म्हणून आजसुद्धा माझ्या हॉस्पिटलमध्ये नर्स, नोकर नाही. मी स्वतः आणि पत्नी सर्व रुग्णांची सेवा करतो. उपचार करतो. सर्व रुग्णांची तपशीलवार माहिती मला उपलब्ध असते. यामुळेच तर मी माझे संशोधन अतिशय बारकाईने करू शकलो.”

गरिबीला वरदान मानणाऱ्या डॉक्टरांचा मला अत्यंत अभिमान वाटला. भगवंताची आठवण राहावी म्हणून नेहमी दुःख दे म्हणणाऱ्या कुंतीची गोष्ट मला आठवली. ती कदाचित गोष्ट असेल पण येथे वास्तव माझ्यासमोर उभे होते.

“डॉक्टर, तुमच्या एकूणच मुलाखतीमुळे मी भारावून गेले आहे. तुम्ही माझ्यासारख्या विद्यार्थ्यांना काय संदेश द्याल?”

“माझे जीवन आणि संशोधन समाजासाठीच मी वापरतो आहे. माझा देश व गरीब समाज यांची होईल तेवढी सेवा करणे हेच माझे जीवन ध्येय आहे. तोच संदेश मुलांसाठी.”

“धन्यवाद! डॉक्टर धन्यवाद.”

त्यांना मनोमन नमस्कार करीत मी व बाबा घरी आलो.

••

कु. मुक्ता गाडगीळ

इ.८वी, थरवळ कन्याशाळा, महाड

हे तुम्हाला माहित आहे का ?

विद्यार्थी मित्रांनो आपण इयत्ता चवथीतून पाचवीत आल्यावर मराठी व्यतिरिक्त इंग्रजी ही नवीन भाषा आपण शिकतो आणि A, B, C, D पाठ करतो व नंतर शब्द करतो. उदा. Apple-अॅपल म्हणजे सफरचंद.

त्यातील एक शब्द GOD गॉड म्हणजे देव. यामधील प्रत्येक शब्दाची कोटी पाहा:

पहिला शब्द - G याची फोड - जनरेटर. ज्याच्यामुळे आपले काम चालू राहाते ते यंत्र.

दुसरा शब्द - O याची फोड - ऑपरेटर. ज्याच्यामुळे आपल्या कामावर नियंत्रण ठेवले जाते.

तिसरा शब्द - D याची फोड - डिस्ट्रॉयर म्हणजे नष्ट करणे संपवणे.

आपण ब्रह्मा-विष्णु-महेश यांना प्रमुख देवता मानतो व त्यांच्यामुळे जगाचे चक्र चालू आहे.

ब्रह्मा हा देव जग चालवतो.

विष्णु हा देव जगावर नियंत्रण ठेवतो.

महेश म्हणजे भगवान शंकर तो दुष्टांचा संहारक.

म्हणेजच - ब्रह्मा विष्णु महेश = देव

G o d = गॉड

चालक पालक विनाशक ••

आनंद चिंचाळकर, इ. १० वी
न्यू इंग्लिश स्कूल, रमणबाग, पुणे ३०

प्रश्नमंजुषा

- १) कुठच्या वेदांमध्ये 'विज्ञान' या विषयांची माहिती आहे?
- २) कुठच्या प्राचीन भारतीय शास्त्रज्ञाने रक्तप्रवाहाची माहिती (Blood circulation) दिली होती ?
- ३) कुठल्या देशाची घटना लिहिलेली नाही ?
- ४) आपल्या पहिल्याच कसोटी सामन्यात पहिल्याच चेंडूवर बळी मिळवणारा भारतीय गोलंदाज कोणता?
- ५) सिलिकॉन चिप'चा शोध कुठल्या संस्थेने लावला ?
- ६) मंगोलियन राजा 'चंगेल खान'चे खरे नाव काय होते?
- ७) पहिला महाराष्ट्र भूषण पुरस्कार कोणाला दिला?
- ८) पहिले मराठी वृत्तपत्र कोणते?
- ९) अवकाशात जाणारा पहिला कृत्रिम उपग्रह कुठला?
- १०) तीन वर्षापूर्वीचे ग्रहण राजस्थानातील कुठल्या स्थानावरून दिसले ?

••

अमेय द. पुराणिक, इ. १२ वी
अंबर पॅलेस अपार्ट., विलेपार्ले (पू.) मुंबई ५७.

विज्ञानाच्या साथीने अज्ञाना दूर केले हो। जीवन त्यांना कळले हो।

१७

प्रायोजक : श्री. विनय रामचंद्र कुलकर्णी, १६० शोभानगर सोसा., सहकारनगर नं. २, पुणे २, पुणे ९.

निर्सर्गाची स्वप्ननगरी

हिरव्या, लुसलुशीत गवतावर,
दव प्यालेल्या हवेवर,
सूर्याच्या सोनेरी किरणांवर
आणि भोवऱ्यासारख्या वाऱ्यावर
आरूढ होऊन
वाटते कधी कधी..
जावे त्या स्वप्ननगरीत
आणि झोपावे निर्सर्गाच्या कुशीत,
धुक्याच्या मऊ मऊ दुलईत ॥१॥

वाटते किलबिलणाऱ्या पक्ष्यांसमवेत
झुळझुळणाऱ्या झऱ्यांसमवेत
भिरभिरणाऱ्या पाखरांसमवेत
आणि निर्सर्गाचे गीत गात
वाटते कधी कधी..
जावे त्या स्वप्ननगरीत
आणि झोपावे निर्सर्गाच्या कुशीत,
धुक्याच्या मऊ मऊ दुलईत ॥२॥

कधी वाटते...धीरगंभीर समुद्राला
गुदगुल्या करून हसवावे
आणि खोडसाळ वाऱ्याला
दटावून कोपऱ्यात बसवावे,
आणि बालकवींच्या फुलराणीसंगे
वाटते कधी कधी..
जावे त्या स्वप्ननगरीत
आणि झोपावे निर्सर्गाच्या कुशीत
धुक्याच्या मऊ मऊ दुलईत ॥३॥

कधी वाटते... ढगांच्या मऊ पायऱ्यांवरून
चांदोबाच्या घरी जावे
आणि चांदण्यांच्या काटेरी हलव्यावर
ताव मारून यावे,
आणि वाटते...पऱ्यांच्या सोनेरी पंखांवरून
परीराज्यात जावे
आणि ज्या नाजूक कळ्यांबरोबर
धुंद होऊन नाचावे ॥४॥ चित्र : सुदर्शन गुणे,

कधी वाटते... स्वप्नातले हे जग ३.८ वी
सत्यसृष्टीत उतरावे
आणि मानवी मनाला त्या
हळुवार स्पर्शून जावे ॥५॥

कु. पूजा काटदरे, इ. ९वी, ए/१२ लोकमान्यनगर, टी.एच. कटारिया मार्ग, माहीम, मुंबई १६.

पैसा, पैसा, पैसा
कसा रे तू असा?
लालुच दाखवून माणसाला
फसवतोस का असा?

पैशासाठी लोक वाडेल ते करतात
खून, दरोडे करतात, गरिबांना लुटतात,
काळा पैसा जवळ बाळगून
सभ्य म्हणून वावरतात,
लुटून मिळवलेल्या पैशाने
माणुसकी जिंकायला बघतात ॥

पण माणुसकी ही चीज
खरेदी करायची नसते,
मोहापासून दूर राहिल्यास
ती आपल्याजवळ सापडते,
आणि ती असेल तर मग
पैशाची गरजच नसते ॥

पोटापुरता पैसा मिळवावा
ज्ञानाचा साठा जवळ ठेवावा,
यातूनच सुखाचा ठाव शोधवा
दुःखात आत्मविश्वास न सोडावा,
पैशाचा मोह कधी न धरावा
नाहीतर शांतीचा शोध कधी न घ्यावा ॥

चि. अमर जोगळेकर, इ. ८ वी, ८२९ दत्तनिवास अपार्ट. सिटी हायस्कूल मार्गे, गावभाग, सांगली

वाच गं घुमा

वाच गं घुमा

वाचू मी कशी ?

बाबांनी आणलाय कॉम्प्युटर
आईचा दगादा अभ्यास कर

वाचू मी कशी ?

करावं लागतं होमवर्क किती
नंबर टिकवायची सदैव भीती

वाचू मी कशी ???

घरीत हल्ली केबल टी. व्ही.
स्टार टी. व्ही. वर सिरीयल नवी

वाचू मी कशी ?????

त्यातून मिळाला जर फावला वेळ
मला बाई आवडत खेळायला खेळ

वाचू मी कशी ?????

खरं तर हे सारं 'अगं अगं म्हशी'
मी तर आहे मुलखाची आळशी
वाच गं घुमा
वाचू मी कशी !

कु. गायत्री वासनिक

एच.ओ.सी. हायस्कूल, रसायनी

कसं असावं मन

फुलवावं तसं फुलणारं
खुलवावं तसं खुलणारं
पेशवं तसं उगवणारं
फुगवावं तसं फुगणारं

जुळवावं तसं जुळणारं
मिळवावं तसं मिळणारं
दुःखाला झेलणारं
सुखाचं वाटप करणारं
पक्ष्यासारखं उडणारं

उंच भरायीं मारणारं
झाडासारखं बहरणारं
झोक्याशिवाय झुलणारं
भावनेनं समृद्ध होणारं
वेदनेत विरघळणारं

अश्रूंनी गच्च भरणारं
पावसात चिंब भिजणारं
त्याचा आनंद लुटणारं
आणि आपण होऊन
काळ्या मातीत रुजणारं

चि. अभिजीत गड्डे, इ.९वी

द्वारा -डी.डी.गदाळे ८/३५०, मंगळवार पेठ,

इचलकरंजी, कोल्हापूर,

चित्र - पालवी रायकर, ६वी

अशी असावी कविता, जिने माझ्याशी बोलावे, माझे सारे अंतरंग, पुरे व्यापून टाकवे.

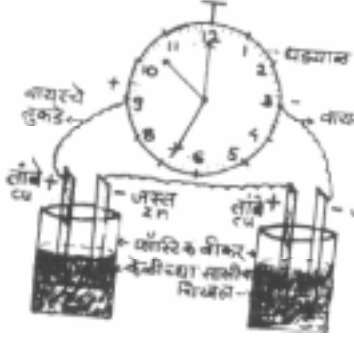
१९

With Best Compliments from - JAISONS ENGINEERING TECHNOLOGY, PUNE.

टाकाऊ पासून टिकाऊ कलानिर्मिती जैव बॅटरीवर चालणारे घड्याळ

चि. अशोक कुंभार

साहित्य - १० केळीच्या साली, प्लॅस्टिक बीकर किंवा रिकामे डबे, भिंतीवरील घड्याळ, वायरचे लहान तुकडे, प्लॅस्टिक ट्रे, तांबे व जस्त यांच्या स्वच्छ पट्ट्या, पाणी इत्यादि.

कृती -
प्रथम दहा केळीच्या साली प्लॅस्टिक ट्रे मध्ये घेऊन त्यात थोडे पाणी टाका. नंतर हाताने चुरगाळून सालींचा चिखल (राडा) तयार करा.

दोन प्लॅस्टिकच्या बीकरमध्ये किंवा प्लॅस्टिकच्या दोन रिकाम्या डब्यात तो सारख्या प्रमाणात ओता. प्रत्येक बीकरमधील सालीच्या चिखलात एक तांबे व एक जस्त यांच्या पट्ट्या एकमेकींना एकसर पद्धतीने जोडा. त्यानंतर तांब्याच्या पट्टीचा धनाग्र (+) व जस्ताच्या पट्टीचा ऋणाग्र (-) घड्याळातील मागच्या बाजूस असलेल्या धन व ऋण भागाला वायरने जोडा. विद्युतमंडळ पुर्ण होऊन घड्याळ चालू लागते. ही जैव बॅटरी त्यांतील धातूच्या पट्ट्या न बदलता सतत पाच आठवडे कार्यरत राहते. धातूच्या या पट्ट्या वारंवार स्वच्छ केल्यास बॅटरीची कार्यक्षमता वाढते, असे आढळून आले आहे. दोन बीकरांमधील एका बीकरमध्येही सर्व साहित्य घेऊन हा प्रयोग यशस्वीरित्या करता येतो. तसेच तांब्याच्या पट्टीऐवजी सेलवरील जस्ताचे आवरण वापरले असता प्रयोग कमी खर्चिक होतो.

शास्त्रीय तत्त्व - वाया जाणाऱ्या केळी, संत्र्यांच्या साली, भाज्यांची देठे यांमध्ये असणाऱ्या रासायनिक उर्जेचे तांबे व जस्त यांच्या पट्ट्यांमुळे विद्युत उर्जेत रूपांतर होते. त्यामुळे घड्याळ चालते.

उपयोग - १) जैव बॅटरीच्या साहाय्याने कॅल्क्युलेटर, व्हिडियो गेम्स, भिंतीवरील घड्याळे, छोटी खेळणी इ.

उपकरणे चालवता येतात. २) कमी शक्तीची बॅटरी महाग असून ती खेडोपाडी, दुर्गम भागात मिळत नाही. अशा लोकांसाठी ही जैव बॅटरी उपयुक्त ठरते. ३) वाया जाणाऱ्या केळी, संत्र्यांच्या साली, भाज्यांची देठे इत्यादी पदार्थांपासून ती तयार होत असल्यामुळे ती तयार करताना खर्च येत नाही. ४) या बॅटरीमुळे शहरातील कचऱ्याची विल्हेवाट लावण्याचा प्रश्न काही प्रमाणात सुटेल व त्यामुळे प्रदूषण कमी होईल. ५) जैव विद्युतनिर्मितीनंतर उरलेला गाळ शेतीसाठी व गच्चीवरील शेतीस उत्कृष्ट खत म्हणून वापरता येईल.

या प्रयोगात एका घटापासून ०.५ ते ०.८ एवढी विद्युतधारा तयार होते. अशा रितीने अपारंपारिक पद्धतीने उर्जा निर्मिती करता येते.

चि. अशोक कुंभार, इ. ९ वी,
मालाणी हॉस्पिटल, मोंढा, सेलू, जि. परभणी ४३१५०४३

‘आशेचा किरण’

काही सांगायला गेलो तर होतो तंटा ।
झांडणाची या घरात सतत वाजते घंटा ॥
माझं कुणीच नीट ऐकून घेत नाही ।
मला कुणीच समजूनही घेत नाही ॥
घरी काही चांगलं सांगण्याची नाही सोय ।
काही सांगितल तर फक्त म्हणतात हौय हौय ॥
माझ्यावर कुणाचाच नाही विश्वास ।
म्हणूनच इथे गुदमरतो माझा श्वास ॥
मनातला हा कोंडमारा सहन होत नाही ।
मला ही अस्वस्थता सांगताही घेत नाही ।
मला हवा आहे फक्त एकच आशेचा किरण ।
जो सुखमय करेल माझे घर व जीवन ॥

चि. नीरज देवस्थळी, इ. ९ वी,
सोलापूरप्रभात, १५२ 'क'
आदर्शनगर, सोलापूर ४१३००३

२५ फ्रेब्रुवारी १९९६

आजपासून बरोबर एक आठवड्याने परीक्षा सुरू होणार. बोर्डाची परीक्षा. अभ्यास तर झालेला आहे पण, पण आत्मविश्वास ? प्रचंड भिती वाटते आहे. कसं, कसं सांगू मी हे आईबाबांना ! ते आता स्वस्थ झोपले असतील पण त्यांना कळत असेल का माझ्या मनाची स्थिती ? बाबा काल म्हणाले, “शीतल दहावीला चांगले मार्कस् मिळवायचे बरं का, म्हणजे सायन्सला अॅडमिशन घ्यायला डोनेशन भरावं नाही लागणार, मेडिकलला जायचंय ना तुला.” पण आई म्हणाली, “करियर जरी करायचं असेल ना तरी घरातली चार कामं यायला हवी बरं का ? उद्या जर मला बरं नसेल तर काय करशील तू?” मला कळतंय माझे आई-बाबा माझ्यासाठी, माझ्यासाठीच सगळं करत आहेत. पण मला काय वाटतं याचा तरी त्यांनी कधी विचार केला आहे का? मला नाही जायचं सायन्सला, नाही आवडत मला सायन्स. पण काय मी हे सांगू शकेन का आई-बाबांना ? एकुलती एक मुलगी मी त्यांची. त्यांच्या मनातही माझ्याविषयी आशा आकांक्षा असतीलच ना ! त्यांचं तरी काय चुकलं? मग चुकलं कुणाचं ? कसं होणार आहे? माझ्या मनाची चलबिचल का होत आहे? खरं तर, माझं मन शांत असायला पाहिजे. पण, पण मी एवढी अस्वस्थ का आहे. माझ्या डोक्यात विचारांचे वादळ

आई बाबा, माझ्यासाठी तरी...!

कु. दीप्ती गायकवाड

उठलंय. कशी, कशी करू मी माझी या वादळातून सुटका ?

लहानपणापासूनच मी दुसऱ्यांचा विचार केला. बालपण माझं हे हसतं खेळतं कधी नव्हतंच. माझ्या बालपणरूपी फुलाला कडक शिस्तीची किनार होती आणि म्हणूनच मला कडक शिस्तीची सवय लागली. पण मी मात्र आतल्या आतच घुसमटत गेले आणि या घुसमटण्यानेच मी अबोल झाले. मी आणि माझा अभ्यास एवढंच माझं जग उरलं. आमचे नातेवाईक त्यांच्या मुलांना माझे उदाहरण देत व म्हणत, “बघा! कशी छान मुलगी आहे. मोठ्यांसमोर कशी वागते, ते शिका तिच्याकडून.” पण मला मात्र हेवा वाटला तो त्यांच्या स्वच्छंदी बालपणाचा ! मनात येईल ते, ती मुले बोलून टाकत. पण मी मात्र कधी उलंटा बोलले नाही माझ्या आई-बाबांना

-*-*-*

२६ फ्रेब्रुवारी १९९६

आज जाग आली ती पक्ष्यांच्या किलबिलाटाने किंवा रेडिओवरच्या सुमधुर गाण्याने नव्हे तर घड्याळाच्या रुक्ष गजराने. मनात विचार चमकला, की हा देशील आपल्या नावाने टाहोच फोडत असेल. म्हणत असेल, ‘अगं

शीतल’ उठ आता ! बास झालं झोपणं, अभ्यासाला लागू आता.’

उठायची बिलकूल इच्छा नव्हती. म्हणून झोपले अन् पाच मिनिटांनी जागी झाले दचकूनच. असं वाटलं कोणीतरी रागानी माझ्याकडे बघून म्हणत आहे, “लाज नाही वाटत ? चार दिवसावर परीक्षा आली आणि झोपली आहेस खुशाल” कोण, कोण होती ती व्यक्ती? आई, बाबा की, मी?

अभ्यासाला बसले पण, पण काहीच का आठवत नाहीये मला. शीऽऽ! माझ्या नोटस् कुठे बरं ठेवल्या मी ? काल तर वाचून इथेच वही ठेवल्या होत्या, बापरे! कुठे गेल्या असतील नोटस् ? हरवल्या तर कशावरून करू मी अभ्यास ? पुन्हा धडे वाचून श्री. शिरीष पोंक्षे व श्री. प्रसाद पुरंदरे यांजकडून प्रबोधकांना हार्दिक शुभेच्छा ! इथेच वहीत ठेवल्या होत्या बापरे ! कुठे गेल्या असतील नोटस् ? हरवल्या तर कशावरून करू अभ्यास पुन्हा धडेवाचून काढू ? एक अनामिक भीती मला ग्रासत गेली. माझा चेहरा घामांन डबडबला. पुढच्या भयानक सत्याची मला कल्पना येऊ लागली. शेवटी, मी थंड पाण्यांन चेहरा धुतला व परत आले तेव्हा टेबलावरच होत्या नोटस्. मग मघाशी कशा दिसल्या नाहीत मला ?

-*-*-*

आज अभ्यास झाला. मनाप्रमाणे नसेलही, पण काहीच न होण्यापेक्षा थोडीतरी शांतता लाभेल. आता

भारतीय अबला बल्लेज काही । अद्यापि या भस्तभूत लुप्त नाही । हे सिद्ध होईल असेवी उदार उग्र । वीरांगले तव सुवर्तन हो सम्म्र ।

२१

श्री. शिरीष पोंक्षे व श्री. प्रसाद पुरंदरे यांच्याकडून प्रबोधकांना हार्दिक शुभेच्छा !

कितीही कष्ट सोसले तरी दहावीच्या सुटीत मी माझ्या मामाकडे जाऊ शकेन. पण, छे ! दहावीनंतरचा दिनक्रम तर फारच कठीण असणार होता. दहावीनंतर सुट्टीत सगळा

स्वयंपाक शिकायचा ही आईची आज्ञा.

स्वयंपाकाबरोबरच रांगोळी, मेंदी तसेच गाण्याचा क्लासही लावायची ही आईची दुसरी मोहीम. पण याचबरोबर सायन्सच्या वेगवेगळ्या क्षेत्रातील माहिती काढायची ही बाबांची मोहीम.

बापरे! काय जीवन आहे. एक झालं की एक शिकायचं पण ते मनापासून नव्हे तर मारून मुटकून शिकायचं. “जगातील स्पर्धेला तोंड द्यायचे असेल तर आवडो किंवा न आवडो सर्व क्षेत्रातील माहिती ही असलीच पाहिजे. वा ! काय उत्कट विचार आहेत, पण या यत्नवत दुनियेत कोणी मानवाच्या हळूवार मनाचा विचार केला आहे का? की स्पर्धा हेच जीवन आणि जीवन हीच स्पर्धा आहे.

-*-*-*

२७ फेब्रुवारी १९९६

आज किती तास अभ्यास झाला? मनाशी विचार केला तर, अठरा तास हा आकडा डोळ्यांसमोर आला. फक्त १८ तास ! हळूहळू एक एक तास वाढवायला पाहिजे. दहावीच्या

परीक्षेच्या आधी किमान बावीस तास तरी अभ्यास झालाच पाहिजे.

ही डायरी लिहायलासुद्धा हातात त्राण उरत नाही. सलग आठ तास आणि नंतर अर्ध्या तासाच्या विश्रामानंतर सलग अकरा तास फक्त बसून अभ्यास करत असते मी, फक्त अभ्यास. हात, पाय आणि डोकं प्रचंड दुखत असतात. पण त्याकडे दुर्लक्ष करून अभ्यास करणं हेच एकमेव ध्येय असतं. जास्तीत जास्त तास अभ्यास करणं हीच एक इच्छा असते आणि रात्री झोपण्यापूर्वी डोळे अर्धवट मिटत असतानादेखील ही डायरी लिहावी लागते. हा बाबांचा नियम आहे. ते जरी माझी डायरी बघत नसले तरी, त्यांच्या विचारण्यातच इतकी जरब आहे की त्यांच्याशी खोटे बोलताच येत नाही. आज डायरी लिहीत

असताना माझा हात थरथरतोय का? सकाळपासूनच माझा हात थरथरत आहे आणि अक्षराची पार वाट लागते आहे. पण परीक्षेत मात्र असे होता कामा नये.

मी फक्त पाच तास झोपते. पण आता मात्र

तेवढंही झोपावंसं वाटत नाही. सतत डोक्यात विचार असतात ते अभ्यासाचेच. काल तर मला एक स्वप्न पडलं. फार वाईट होतं ते. स्वप्नात मला दिसलं की, मी उभी आहे आणि माझ्याभोवती भिंती तयार होत आहेत. कशाच्या आहेत त्या भिंती ? त्या तर आहेत अभ्यासाच्या, प्रत्येक विषयाची एक. मला बंदिवान करून टाकलंय त्यांनी ! त्यांनी गुलाम केलंय मला ! आणि, आणि मी ताडकन उठले. भीती, राग, चीड असा कितीतरी भावनांच्या लाटा माझ्या मनावर आपटत होत्या आणि मी त्यांच्या धडकांनी खचतच चालले होते.

-*-*-*

२८ फेब्रुवारी १९९६

आज, आज मी माझं ध्येय पूर्ण केलं. सलग बावीस तास मी अभ्यास केला. मनाला समाधान वाटलं. पण आता मात्र काहीच का आठवत नाहीये. कशानी, कशानी होत आहे

२२

माझे मन, माझे मन, एक कोवळेकासे रोप, अपेक्षांच्या झंझावाते कोमेजले त्याचे रूप

बोरा कृषी सेवा केंद्र/संजय फर्टीलायझर्स यांच्यातर्फे छात्र प्रबोधनच्या वैशिष्ट्यपूर्ण वाटचालीस शुभेच्छा!

असं ? मला माहीत नाही. पण एक मात्र नक्की. सर्वांचे डोळे माझ्या रिझल्टकडे लागले आहेत. मी बोर्डात येईन ही सर्वांना खात्री आहे.

पण खरंच ! येईन मी बोर्डात, आणि जरी आले तरी काय? एक महिनाभर माझ्यावर पुष्पसुमनांचे वर्षाव होतील व अभिनंदनाच्या फोन्सनी घर निनादून जाईल आणि मग अगदी नाटकी स्वरात मी सर्वांना सांगेन, 'हे यश मी माझ्या आई-वडिलांना अर्पण करते, यात मोलाचा वाटा त्यांचा आहे.' एकूण काय तर जगापुढे त्यांची प्रतिमा आदर्श आई-वडीलांची मी आदर्श कन्या होईन.

शी ! सगळं किती नाटकी आहे. मी केलेल्या अथक प्रयत्नांचा, माझ्या मनाच्या घुसमटण्याचा आवाज कधीतरी बाहेर येईल का ? का आतल्या आत तो दबतच जाईल आणि त्याचबरोबर माझ्या हळूवार मनाचं रूपांतर एका दगडात होईल. ज्यावर, कशाचाच परिणाम होणार नाही. त्याला फक्त एकच गोष्ट माहीत असेल फुटणं आणि शेवटपर्यंत ते फुटतच जाईल. इतकं फुटेल की त्याची माती होईल आणि एका हवेच्या झुळकेबरोबर ती माती चहुदशांनी विखुरली जाईल.

-*-*-*

२९ फेब्रुवारी १९९६

रात्री आरशात बघितलं तेव्हा डोळे लाल झाले होते. डोळ्यांभोवती काली वर्तुळे आली होती. माझ्या रडण्याचे हुंदके त्यांच्या अस्तित्वाची

जाणीव मला अजूनही करून देत होते. का, का रडले मी ?

आज सकाळी उठले तेव्हा डोकं जड वाटत होतं. अंगात त्राण नसतानाही अभ्यास करत होते. आईला गोळी घायला सांगणार होते. पण नंतर तोही विचार बदलला. उगाच अभ्यास करायचा नाही असा अर्थ काढून ती मला ओरडली असती. त्यापेक्षा नकोच, म्हणून मी माझी सर्व शक्ती एकवटून अभ्यासात लक्ष एकाग्र करत होते.

दुपारी आईबाबा कामानिमित्त बाहेर गेले होते. बाहेरून कुलूप लावले होते. कारण माझ्या अभ्यासात कोणाचे विघ्न येऊ नये हीच एक इच्छा होती. डोकं दुखत होतं, कमी जेवणामुळे कदाचित्त असेल असं वाटून मी चार घास खाल्ले तरी डोकं थांबत नव्हतं. थंडी वाजत होती म्हणून, म्हणून अगदी नाईलाजास्तव मी औषधाची गोळी घेतली व अंगावर पांघरूण घेऊन झोपून गेले.

जाग आली ती आईच्या ओरडण्यानेच. माझं एक अक्षरही न ऐकून घेता आई-बाबा मला ओरडले. दोघांनीही माझ्यावर तोफा डागल्या. मी मात्र शांत, स्थिर एक अक्षरही तोंडातून न काढता मी माझ्या अभ्यासाच्या खोलीत निघूनच गेले दार लावून घेतले आणि त्यानंतर मी एकटीच रडले इतकी रडले की अश्रू येण्याचेही बंद झाले. मी एकटी होते. पण, पण या खोलीतील भिंतींना, प्रत्येक वस्तूला माहीत होती ती माझी घालमेल, तडफडणं; पण हे सर्व मूकपणे

बघत होत्या त्या वस्तू, जणूकाही माझ्याच पावलावर पाऊल टाकत होत्या.

-*-*-*

१ मार्च १९९६

आज सकाळी मी माझ्या आईबाबांशी स्वतःहून बोलले. काल माझ्या हातून चूक झाली ती मी त्यांच्यासमोर कबूल केली आणि माझी चूक मला उमगली ह्याचे समाधान त्यांच्या चेहऱ्यावर तरळून गेले.

नंतर मी सलग अभ्यास केला. मनात कुठलेही विचार न आणता. आज माझ्या मनाची चलबिचल होत नव्हती. मी शांत होते. आज माझ्यामध्ये आत्मविश्वास होता. मी बोर्डात नक्की येईन ह्या जिद्दीने मी पेटून उठले होते. पण याचबरोबर मी निश्चय केला होता, "आता जगायचं ते दुसऱ्यासाठी". यापुढे माझी ही डायरी माझ्या हळूवार मनाचे प्रतिबिंब नसेल, तर या स्पर्धेच्या युगात मी एक स्पर्धक असेन व ही डायरी म्हणजे मी संपादन केलेल्या यशापयशाच्या हजेरीची नोंद असेल.

"आणि अशा तऱ्हेने या स्पर्धेच्या युगात शीतलच्या हळूवार मनाचा, संवेदनशील मनाचा कोणालाही थांगपत्ता लागला नाही. या शीतलच्या संवेदनशील मनाचा बळी घेतला तो या स्पर्धेने, तिच्या आईने, तिच्या बाबांनी आणि एका अर्थाने तिने स्वतःदेखील !"

●●

कु. दीप्ती गायकवाड, इ. १० वी, १८३, सदाशिव पेठ, पुणे ३०. चित्रकर्ती - स्नेहा चौधरी, ६ वी

माझे मन, माझे मन कसे जपावे कळेना ॥ कशी सावरू तयाला, माझं मला कळेना ॥

२३

With Best Wishes from - मे. युनाटेड इलेक्ट्रीकल्स, ४१४, नारायण पेठ, पुणे ४११ ०३०

मी मुलगी आहे म्हणून मला निश्चितच काही प्रश्न सतावतात. आई म्हणाली, 'तू तुझे विचार तरी लिहून काढ. पाठवावेसे वाटले तर पाठव.' म्हणून मी हा लेख लिहायला घेतला.

एके दिवशी मी व माझी आई आमच्या हॉस्पिटलमध्ये बाबांसाठी थांबलो होतो. एक पेशंट गप्पा मारायला लागली. बोलता बोलता तिला समजले की, मी माझ्या आईबाबांची एकुलती एक मुलगी? पाठचा भाऊ हवा की तिला!' मला इतका राग आला. मुलगी असली की, एक तरी भाऊ तिला हवाच. 'मुलगा हवा होता' हा विषय कोणीतरी बोलताना मी सतत ऐकला आहे. मुलगी सासरी गेली की, आपली काळजी घ्यायला कोणी नको का ? असाही विचार लोकांच्या मनात येतो. 'परक्याचं धन' असे लेबल मुलींना लावले जाते.

मी मुलगी आहे म्हणून... अनेक काही लिहू शकेन. त्यामधली एक म्हणजे रात्री उशिरा मैत्रिणींबरोबर घराबाहेर थांबून देणे. आम्हा मुलींना रात्री ७-८ च्या पुढे आई-वडील बाहेर थांबू देत नाहीत. नाटकाला किंवा सिनेमाला जाताना मुलींची विशेष काळजी घेतली जाते. रात्री उशिरापर्यंत मुलांनी बाहेर थांबले तरी काही बिघडत नाही असे थोरांचे मत असते.

शाळेतही मुलां-मुलींमध्ये फरक केला जातो. शाळेत कुठलेही शारीरिक काम असते ते मुलांवरच सोपवले जाते. दुसऱ्या वर्गातून टेबल आणणे, बेंच हालवणे अशी छोटी शारीरिक कामे फक्त मुलांचीच अशी समजूत असते. फूटबॉल, क्रिकेट इ. खेळांमध्ये आम्हाला मुलांएवढे प्रोत्साहन मिळतच नाही आणि वर 'पडलात तर रडाल ह' हे शेर असतातच. खेळाडू वृत्तीच्या, तगड्या मुलींपेक्षा नाजूक लाजऱ्या व सुंदरच मुली लोकांना साधारणपणे आवडतात. मुलींच्या सौंदर्याला नको तेवढे महत्त्व दिले जाते.

तिची हुशारी, स्वभाव यांना दुय्यम स्थान दिले जाते.

हल्ली गुंडगिरी फार वाढली आहे. काही मुले तर खुशाल येता जाता मुलींकडे पाहून शिट्ट्या वाजवतात व आणखी बरंच काही करून मुलींना हैराण करतात. एकट्याचे धाडस नसेल तर ग्रूपमध्ये राहून मुलींना चिडवण्याचे उद्योग करतात. आम्हां मुलींना या कारणांमुळे मुलांची थोडी भीती वाटू लागते. मुलामुलींच्या बोलण्यामधून लगेचच अनेक अर्थ काढले जातात. अशाने मुलामुलींची मैत्री कमी होते. मग मुले व मुली असे दोन गट पडतात आणि जास्त चिडवाचिडवी, भांडणे सुरू होतात.

मात्र, मी मुलगी आहे याचे काही फायदेही जरूर आहेत. आमचे काही शिक्षक मुलांपेक्षा मुलींना कमी रागावतात. पण मला वाटतं, प्रत्येक मुलगा व मुलगी शाळेत एक विद्यार्थी असतो व सारख्या चुकीसाठी एकाला जास्त, एकाला कमी शिक्षा देणे हा अन्याय आहे.

मला वाटतं, आम्ही मुली मुलांपेक्षा जास्त समजूतदार असतो. दुसऱ्यांचं मन आम्हाला अधिक समजतं. बऱ्याच गोष्टीत आम्ही तडजोडही करू शकतो. आम्ही भांडणे सहसा टाळतो. मन लावून सर्व गोष्टी करतो.

काही गोष्टी आम्हा मुलींना खास करून शिकवल्या जातात. मला वाटतं मी मुलगी आहे म्हणून शिवणकाम, भरतकाम, घरकाम, स्वयंपाक मला शिकवण्यात आई रस घेते. मलाही नवीन-नवीन गोष्टी शिकायला आवडतात. चित्रकलेच्या

क्लासला मुले येत असली तरी गाण्याच्या क्लासला मुलींचीच गर्दी असते. एकूण सर्व कामे व कला मुलीला येण्यासाठी आई धडपडते. मला हे सर्व मी मुलगी असण्याचे फायदेच वाटतात. पण मला असेही वाटते की मुलांनी देखील हे सर्व शिकले पाहिजे. मुलांनाही स्वयंपाक यायला काय हरकत आहे?

हल्ली सर्व क्षेत्रात मुली चमकत आहेत. मलाही आपण असं कराव, तसं करावं, हे बनावं असे वाटत असते. त्यानुसार माझे वाचन, अभ्यास व इतर गोष्टी चालू असतात. आईबाबाही मला प्रोत्साहन देतात. त्यामुळे मला मी मुलगी आहे हा अडसर न वाटता मी मुलगी असूनही पुढे जाईन असा आत्मविश्वास वाटतो.

कु. आदिती नानिवडेकर, इ. ८वी.
नानिवडेकर हॉस्पिटल, मार्केटगार्ड रोड,
कराड जि. सातारा.

चित्रकर्ती - ऋजुता गोरे, ६वी

“ खरा तो एकचि धर्म,
जगाला प्रेम अर्पावे”

या ओळींची पूर्तता करत असणारी पनवेल तालुक्यातील एक संस्था म्हणजे, ‘कुष्ठरोग निवारण समिती, शांतिवन, - नेरे!’ पनवेल तालुक्यातील १८५ गावात कुष्ठरोग निवारणाचे काम करण्याची जबाबदारी शांतिवनाने घेतली आहे.

या शांतिवनाला भेट देण्याची संधी आम्हाला मिळाली. आम्ही इथे श्रमसंस्कार शिबिरासाठी गेलो होतो. थोडं अंतर बसने, काही चालत, निसर्गाचा आनंद लुटत आम्ही शांतिवनात पोहोचलो. तिथे आम्हाला अतिशय सुंदर रीतीने तिथली माहिती सांगण्यात आली.

शांतिवनाची स्थापना अण्णासाहेब सहस्त्रबुद्धे आणि त्यांच्या काही सहकाऱ्यांनी १९५२ साली केली. कुष्ठरोग्यांचे पुनर्वसन व्हावे, त्यांना आपल्या पायावर उभे राहता यावे, हा शांतिवनाच्या स्थापनेमागील हेतू आहे. अण्णासाहेबांना हे कार्य करण्यात सुरुवातीला थोडा त्रास झाला. हे सगळे कार्यकर्ते गावात गेले की लोक त्यांना टाळत असत. ‘आमच्या घरात असे कोणीही कुष्ठरोगी नाहीत’, असे सांगून घरातील रोगी लपवण्याचा प्रयत्न करत असत. तरीही शांतिवनचे कार्यकर्ते जिद्दीने, चिकाटीने रोगी शोधून त्यांच्यावर उपचार करून त्यांना पूर्णपणे बरे करीत असत. कुष्ठरोग बरा होतो हे समजल्याने गावकरी आता शांतिवनाच्या कार्यकर्त्यांचे स्वागत

संस्था परिचय

शांतिवनात फेरफटका

कु. प्रीती होनावळे

करतात. गावातील रोगी लपवून न ठेवता आपणाहून त्यांच्याकडे सुपूर्त करतात. या कार्यकर्त्यांनी गावकऱ्यांच्या मनातली भीती कुठल्या कुठे पळवली आहे. गेल्या १६ वर्षात ५००० कुष्ठरोगी या कार्यकर्त्यांनी शोधून काढले आणि लगेच केलेल्या उपचारांमुळे ४५०० रोगी पूर्ण बरे झाले.

शांतिवनाला शासनाने १२२ एकर जमीन दिली. या जमिनीत आता

भात, केळी, मका, भाजीपाला, ऊस, कलिंगड, चिकू, पेरू अशा पिकांची लागवड केली जाते. पूर्ण बरे झालेल्या रुग्णांना शेतीचे काम शिकवले जाते.

जे रुग्ण शेतीत काम करू शकत नाहीत त्यांच्यासाठी, शांतिवनात अतिशय महत्त्वाचे असे ‘स्वालंबन प्रशिक्षण केंद्र’ आहे. यात पुरुषांसाठी सतरंजी विभाग आणि महिलांसाठी शिवणकामाचे वर्ग घेतले जातात. सतरंजी विभागातील बरे झालेले रुग्ण अतिशय कुशलतेने सतरंज्या, छोटी आसने, शबनम बॅग तयार करतात.

येथील नर्सरी विभागात निरनिराळ्या प्रकारची झाडे आहेत. फुलझाडे तसेच शोभेच्या वनस्पतीही आहेत. जरबेरा या फुलझाडाचे फूल १० दिवस टिकते. आणि याच्या १०

डोळ्यात जेव्हा आसवं असतात. तेव्हाच माणसं ‘माणसं’ असतात.

२५

छात्र प्रबोधनला शुभेच्छा - डॉ. अजित कुलकर्णी, होमिओपथी तज्ज्ञ, ३८ भवानी पेठ, राजवाडा बसस्टॉप समोर, सातारा.

रंगांच्या छटा आहेत. त्याचप्रमाणे कॅक्टस, क्रोटॉन यांसारख्या संकरित झाडांची लागवडही केली जाते.

नर्सरीत दरवर्षी ३०,००० रोपे तयार केली जातात आणि आसपासच्या गावांत दिली जातात. येथील निसर्गोपचार केंद्रात प्रतिजैविकांचा वापर न करता केवळ निसर्गातील उपलब्ध पदार्थांचा वापर करून आजार बरे केले जातात.

कुष्ठरोग्यांवर उपचार करण्यासाठी फिजिओथेरपी विभाग म्हणजेच भौतिक उपचार विभाग आहे. तसेच शांतिवनात आधुनिक बांधणीचा एक गोठा आहे. यात जर्सी गायी आहेत. ही एक गाय एका वेळी ३५ लि. दूध देते. तसेच येथे वनवासी मुलांसाठी आश्रमशाळा व पाळणाघरही आहे. येथे वृद्धांसाठी वृद्धाश्रमही आहे.

आम्ही या शांतिवनात श्रमदानासाठी आलो होतो. श्रमदानात आम्ही जवळच वाहणाऱ्या नदीच्या पात्रातील दगड गोळा केले व रचून ठेवले. या दगडांचा वापर नंतर रस्ता बांधण्यासाठी होणार होता. त्यानंतर बिडये सरांनी आम्हाला इतकी सुंदर गाणी शिकवली, गप्पा मारल्या, की आम्ही आमचा सगळा थकवा विसरलो. तसेच आम्हाला इथे घेतलेल्या शिबिरात, 'गंध कपाळावरच का लावतात गालावर का नाही?' आगपेटीतली काडी पेटवली की त्याची ज्योत वरच का जाते?' पृथ्वी जेव्हा २३ १/२ अंशात झुकते तेव्हा तिच्यावरील समुद्र, नद्या पातेल्यातल्या पाण्यासारखे वाहून का जात नाहीत?' असे अनेक विचित्र

प्रश्न आम्हाला विचारले. 'यांसारखे प्रश्न आपल्याजवळ असले पाहिजेत आणि त्यांची उत्तरे शोधण्याचा आपण वेळोवेळी प्रयत्न केला पाहिजे. अशा प्रकारची आपली चिकित्सक वृत्ती असली पाहिजे' असे बिडये सरांनी सांगितले.

त्यानंतर आम्ही कुष्ठरोग्यांच्या सुसज्ज असा हॉस्पिटलमध्ये आलो. त्यांची आदराने आपुलकीने चौकशी केली. आमच्या येण्याने त्या सगळ्यांना आनंद झाल्याचं त्यांच्या चेहऱ्यावरून दिसत होतं.

“श्रमसंस्कार शिबिरासाठी इथे अनेक लहान लहान मुले येतात. शांतिवनाचा हा परिसर अत्यंत गजबजलेला असतो, अतिशय प्रसन्न असतो. मुलांचा गोंधळ, गोंगाट, खेळणे, खोड्या यात तीन दिवस कसे पटकन् निघून जातात. मुले आमच्याशी काका, मामा, दादा अशी असंख्य नाती जोडतात. फार बरं वाटतं आम्हाला!” असं त्या सगळ्यांनी आम्हाला सांगितले.

तसेच फिजिओथेरपी विभागातील जितेंदर बोरसे यांनी आम्हाला कुष्ठरोग हा मायक्रोबेक्टेरियम लेप्री या जीवाणामुळे होतो. हा रोग मंदगतीने वाढतो व त्याची लक्षणे दिसण्यास अनेक वर्षे लागतात. हा रोग फार कमी प्रमाणात सांसर्गिक आहे. ८० ते ८४ टक्क्यांच्यावर कुष्ठरोग असांसर्गिक वर्गात मोडतात. तसेच ९०% लोकांच्या शरीरात कुष्ठरोग विषयक प्रतिकार शक्ती आहे. बहुविध औषधोपचारांमुळे कुष्ठरोग निश्चित बरा होतो. कुष्ठरोगाची

प्राथमिक लक्षणे अशी-अंगावर त्वचेच्या रंगापेक्षा फिकट रंगाचे चट्टे किंवा क्वचित गाठी असतात आणि हा भाग पूर्णपणे बधिर असतो...

या वनश्रीने नटलेल्या प्रसन्न शांतिवनात आम्ही श्रमदान व संस्कार शिबिरासाठी गेलो होतो. तेथील शिबिर संचालक यशवंत बिडये यांनी आमचे इतके मनोरंजन केले की तो एक दिवस कसा गेला हे आम्हाला कळलेच नाही! आम्ही तर पुढच्या वेळी तीन दिवसांच्या शिबिराला जाण्याचे ठरवले आहे.

या शांतिवनात रुग्णांचा फक्त कुष्ठरोगच नाहीसा करत नाहीत तर त्यांना स्वतःच्या पायावर उभं करतात. त्यांचे पुनर्वसन करतात. २००० सालापर्यंत कुष्ठरोगाचे भारतातून निर्मूलन करायचे, हे शांतिवनाचे ध्येय आहे.

दरवर्षी १४ नोव्हेंबरपासून तीन दिवसासाठी शिबिरं घेतली जातात. बालमित्रांनो, तुम्ही एकदा तरी या शिबिरांत सहभागी व्हाच! तुमच्या शिक्षकांना, पालकांना सांगून इथल्या संस्कार शिबिरांचा लाभ घ्या! तीन दिवस जमले नाही तर एक दिवसासाठी जा. पण या शांतिवनाला एकदातरी आवर्जून भेट द्या. पण हो न घाबरता! लक्षात ठेवा-

“ना दैवाचा कोप ना पूर्वजन्मीचे पाप कुष्ठरोग हा तर जंतूचाच प्रताप!”

●●

चि. प्रीती होनावळे

एच.ओ.सी. हॉस्पिटल क्वार्टर्स
ए-टी, ३६/०४, रसायनी ४१०२०७

चित्रकर्ती - गायत्री काटदरे, ६वी

वार्षिक परीक्षा संपली आणि मनावरचा ताण जरा कमी झाला. वर्षभर अभ्यास करून आंबलेल्या मेंदूच्या शिरा सैलावल्या. परीक्षेहून घरी आल्यावर हात-पाय धुतले, कपडे बदलून आईने केलेल्या गरमागरम पोह्यांची बशी घेऊन दूरदर्शनसमोर बसले. वाहिन्या सारख्या बदलत होते. एकाही वाहिनीवर चांगला कार्यक्रम नव्हता. शेवटी वैतागून दूरदर्शन बंद करून टाकला.

इतक्यात कसलातरी गलका कानावर आला. काय झाले म्हणून बघायला मी बाल्कनीत आले. बघते तो काय! समोरच्या गल्लीत डॉबरडोंबान्याचा खेळ आला होता. मी आनंदाने पोह्यांची

बशी तशीच ठेऊन आईला न सांगताच खाली पळाले. तो डॉबारीबाबा मोठमोठ्याने ओरडत होता. त्याची पोरं सामानाची मांडामांड करीत होती. त्यांची तोंडे उतरली होती. ती दोन-तीन दिवसांपासून उपाशी असल्यासारखी वाटत होती. खेळ बघायला जमलेल्यांचे मात्र यापैकी कशाकडेही लक्ष नव्हते. ते फक्त आतुरतेने खेळ सुरू होण्याची वाट पाहत होते. शेवटी एकदाचा खेळ सुरू झाला.

डोंबारीबाबाची मुले उलट-सुलट उड्या मारत होती. पाय वरती करून हातावर चालत होती. मध्येच भेलकांडून पडत होती. डॉबारीबाबा त्यांना परत-

परत हातावर चालण्यास प्रवृत्त करत होता. त्यानंतर डॉबारीबाबाने एक चिंध्या लावलेले कडे काढले. त्यावर रॉकेल टाकून ते पेटवले आणि एका विशिष्ट उंचीवर काठीच्या साहाय्याने त्याने ते धरले. दोन्ही मुलांनी त्यातून बेधडकपणे उड्या मारल्या. लोक आश्चर्यचकित होऊन बघत होते. आता डॉबारीबाबाने दोन बाजूंना दोन खुंट रोवून त्यावर दोरी बांधली. त्यावरून तो हात न धरता तोल सावरत चालू लागला. लोकांनी टाळ्यांचा कडकडाट केला. नंतर डॉबारीबाबाने वेळूची एक लांब काठी घेतली व ती हातांनी घट्ट धरून ठेवली. त्या दोन मुलांपैकी एक

अणु परिमाणुरेणु आणि तिस्त्रेणुवर वर्चस्व दिसे, हा बुद्धीचा विकास, पण तो मानवतेचा खास नसे.

२७

प्रबोधन गीते-भाग २' (प्रबोधिनीतील ११ स्फूर्तिगीतांची ध्वनिफीत) ज्ञान प्रबोधिनी प्रकाशन, किं. रु ४०/-

त्या काठीवर चढू लागला आणि दुसरा ढोलकं बडवू लागला. सर्वजण श्वास रोखून त्या काठीवर चढणाऱ्या मुलाकडे पाहात होते. बांबूच्या टोकावर पोहोचल्यावर तो एक पाय वर करून हात न धरता उभा राहिला. टाळ्यांच्या गजरात न्हाऊन निघाला. डोंबारीबाबाने आणखी असेच काही खेळ करून दाखवले. खेळ संपल्यावर डोंबारीबाबा सर्वांपुढे काळपट जर्मनची ताटली घेऊन फिरू लागला. वेड्या आशेने लोकांकडे तो बघत होता. एक-दोन अपवाद सोडले तर आता मात्र लोक पाठ फिरवू लागले, नजर चुकविण्याचा प्रयत्न करू लागले.

मीही घरी आले. बशीतले पोहे निवून गेले होते. मला ते खाण्याची

इच्छासुद्धा नव्हती. दुःखाने, अगतिकतेने काळवंडलेल्या त्या मुलांचे चेहेरे सारखे डोळ्यांसमोर येत होते. बिच्वारे...! सतत गावोगाव हिंडत असतील. वीतभर पोटाची खळगी भरण्यासाठी जीवावर उदार होऊन खेळ करत असतील. फाटक्या-तुटक्या संसाराची बोचकी पाटुंगळी घेऊन 'विंचवाचे बिचवाड पाठीवर' या न्यायाने जगत असतील. खेळ केल्यावरही खायला मिळेल याची शाश्वती नव्हती. कधी नुसतेच पाणी पिऊन तर कधी हवा खाऊन काळ कंठत असतील, 'भुकेला कोंडा आणि निजेला धोंडा' अशी त्यांची स्थिती असेल. समोर ठाकलेल्या, छद्मीपणे हसणाऱ्या दुःखासी निराश मनाने सामना करत असतील. त्यांच्या जीवनातील

आशेचा सूर्य कधीचाच अस्ताला गेला असेल. डोंबारीबाबाची जीवन जगण्याची शैली कसरतीच्या खेळांप्रमाणे क्षणार्धात बदलत असेल.

समाजाने मात्र त्यांना अजूनही उपेक्षितच ठेवले आहे. असे कितीतरी डोंबारीबाबा किंवा तसा उद्योग करणारे आज समाजात असतील, हे स्वतःच्याच सुखात दंग असणाऱ्या, माणुसकीचा लवलेशही नसणाऱ्या समाजाच्या कधी लक्षात येणार? हे चित्र समाज बदलणार की शतकानुशतके तसेच राहणार? या प्रश्नावर परमेश्वरही अनुत्तरीत होईल !

चित्र केदार मेहता, ८वी ●●

कु. भक्ती नेरलेकर, इ. ९ वी,
बी ३०६, बिंगो प्लाझा नं. १,
श्रीखंडेवाडी, डोंबिवली (पू.) ठाणे.

हसा हसा

स्नेहलने पहिल्यांदाच मोठ्या उत्साहाने स्वयंपाक केला.

सगळ्यांना जेवायला वाढलं. स्नेहलने उत्सुकतेने आपल्या छोट्या भावाला विचारले. "बंटी कशी झालीय रे भाजी?"

"तू जेवढी भाजी बनवलीस त्याच्या चारपट बनवली असतीस, तर छान झालं असतं."

"अय्या एवढी आवडली तुला भाजी?"

तस नाही गं! तू जेवढं मीठ भाजीत टाकलंस ना, ते प्रमाण लक्षात घेऊन म्हणतोय मी." बंटी म्हणाला.

व्यायामाविषयी आपले अनुभव सांगतांना दिलीप

अजयला म्हणाला, "मी जेव्हां शीर्षासन करतो तेव्हा असे वाट वाटते की शरीरातील सर्व रक्त माझ्या डोक्यात जमतयं. परंतु उभं राहिल्यावर असं नाही वाटत. असं का?"

त्यावर अजय म्हणाला, "कारण तुझे पाय रिकामे नाहीत. रक्त तर रिकामी जागाच भरेल ना? आणि तुझे डोके...."

एका हॉटलच्या मॅनेजरने हॉटलमध्ये पाटी लावली की, "आमच्या येथील वेटरांना टीप देऊन त्यांचा अपमान करू नका."

यामुळे वेटरांना टीप मिळणे बंद झाले. खूप विचार केल्यानंतर वेटरांनी हॉटलच्या दरवाजावळ एक पेटी ठेवली व त्यापेटीवर लिहिले, "अपमान पेटी."

"काय किंमत आहे रे या पोपटाची?" एका

गृहस्थाने पोपटवाल्याला विचारले.

"शंभर रूपये साहेब."

"बापरे, फारच महाग आहे?"

"हवं तर त्या पोपटालाच विचारा."

"काय रे तुझी किंमत शंभर रूपये म्हणतोय."

"त्यात काय संशय?" पोपट उद्गारला. त्या गृहस्थाला वाटले पोपटाची भाषा फारच उच्च दर्जाची आहे आणि त्याने तो विकत घेतला.

घरी आल्यावर तो प्रत्येक प्रश्नाचं उत्तर "त्यात काय संशय?" हेच देत होता. शेवटी पस्तावून तो गृहस्थ म्हणाला.

"मी खराच मूर्ख आहे?"

पोपट म्हणाला, "त्यात काय संशय?"

असं झालं आमचं शिबिर

चि. राहुल विद्वांस

या वर्षी ज्ञान प्रबोधिनीचे ग्रामीण परिचय शिबिर (तंबूतील शिबिर) राजगडाच्या पायथ्याशी गुंजवणे गावाच्या गायरानावर भरले होते. २४/१०/९८ ते ३०/१०/९८ असा शिबिराचा कालावधी होता.

२४ तारखेला संध्याकाळी ७ वाजता शिबिराच्या ठिकाणी आम्ही सर्वजण पोहोचलो. एकूण आम्ही ८० मुलांचे - तानाजी, येसाजी बाजी, मुरारबाजी, नेताजी आणि बहिर्जी असे सहा गट पाडले. त्या रात्री पाच तंबू उभारले गेले. कार्यालय आणि स्वयंपाकघर यांना दोन व सहा गटांना उरलेले तीन तंबू होते. दुसऱ्या दिवशी सगळे तंबू पाडून प्रत्येक गटाने आपापला तंबू उभारला. रोज सकाळी ५-३० ते रात्री १०-३० असा भरगच्च कार्यक्रम होता. सकाळी उठल्यावर प्रथम सूर्यनमस्कार आणि उपासना हा रोजचा कार्यक्रम होता. शहरात उंच इमारतींच्या गर्दीने

सहजासहजी न दिसणारा सूर्यादय रोज पाहायला मिळायचा.

***

२५/१०/९८ - ज्ञान प्रबोधिनीचे प्राचार्य विवेकराव पोंक्षे यांनी प्रामुख्याने शिवप्रदेशाची व तोरणा, राजगड इ. किल्ल्यांची माहिती दिली व या खोऱ्यातील वीर पुरुषांचा गौरवशाली इतिहास आणि त्यांच्या वंशजांची आजची दयनीय स्थिती यातील विरोधाभास त्यांनी समजावून सांगितला. दुपारी पद्यगायन कार्यक्रमानंतर प्रसिद्ध लेखक श्री. निनाद बेडेकर यांनी महाराजांच्या आम्हाला माहित नसलेल्या अनेक गोष्टी, मुघलांच्या फजित्या सांगितल्या. 'तंजावरपासून बंगाल पर्यंतचा प्रदेश भगव्या झेंड्याखाली आणायचा' हे शिवाजीमहाराजांचे स्वप्न होते. श्री बेडेकरांकडून हे ऐकताना आम्ही शिबिरार्थी नव्हे तर मावळेच बनलो. इतिहासही इतका

मनोरंजक असतो, हे मला त्या दिवशी समजलं, संध्याकाळी सगळ्या गटांचे खेळांचे सामने व्हायचे आणि मग एखादं जोशपूर्ण गीत आजुबाजूच्या गावांना ऐकू जाईल इतक्या मोठ्याने म्हटलं जायचं.

***

२६/१०/९८ - या दिवशी श्री. गणेश जाधव यांनी 'पाणलोट क्षेत्र विकास कसा करावा?' हा विषय चित्रं काढून समजावून सांगितले. संध्याकाळी श्री. निवृत्ती सुतार, श्री. निम्हण आणि आणखी दोन गावकरी यांनी गावकी आणि भावकीची ओळख करून दिली. त्यांच्याशी गप्पा मारताना ग्रामीण जीवनाची खरी ओळख झाली. तसेच ग्रामीण साधन संपत्ती, ग्रामविकासन कार्याच्या दिशा यांचा परिचय श्री. सुबोध कुलकर्णी, विवेक गिरधारी यांच्या व्याख्यानातून झाला.

***

२७/१०/९८ - हा दिवस महत्त्वाचा होता. आज गावात जायचं होतं. सकाळी पुण्याच्या वाईलड संस्थेचे श्री. शेखर नानजकर आणि श्री. संतोष शिंत्रे सर प्रत्येकी ३-३ गटांना दूरवर फिरायला घेऊन गेले. त्यांनी झाडं, प्राणी यांचे जतन कसे करावे ? जंगलात जाताना कोणते नियम पाळावे ते समजावून सांगितले.

दुपारी जेवून आम्ही सहा गट सहा गावांत गेलो. आमचा नेताजी गट आवडी आणि दादूवाडीला जाणार होता. पण आवडीतल्या गावकऱ्यांचा

मातीशी इमान राखून, ताठ उभं राहण्यासाठी आपले पाय मातीत घट्ट रुजवायचे असतात.

२९

'कल्पक बनू या' (कल्पनाशक्ती वाढविण्याची गुरुकिल्ली सांगणारे पुस्तक) ज्ञान प्रबोधिनी प्रकाशन, किं. रु. ५०/-

आग्रह मोडवेना आणि आम्ही आवडीने 'आवडी' गावात राहिलो. गावात जाताना राहायचं आणि जेवायचं गावातच असं ठरलं होतं. गावकऱ्यांनी मोघम विचारलं 'आज जेवणार कुठं?' आम्ही त्यांच्याकडे जेवावं असं त्यांना मनातून जरी वाटत असलं, तरी आम्ही 'शहरी मुलं त्यांच्याकडे जेवू का?' असा संभ्रम त्यांना पडला होता. आम्ही बहुधा डबे घेऊनच आलो असू, असं त्यांना वाटलं. पण आम्ही दोन-दोन शिबिरार्थी एकेका घरी जेवायला गेलो.

रात्री हरीपाठाला गावकऱ्यांबरोबर नाचण्याचा आनंद वेगळाच होता.

सगळेजण इतक्या प्रेमानं, आपुलकीनं बोलत होते की आपण परक्यांशी बोलतोय, असं वाटलंच नाही. कित्येकांना दारातल्या म्हशीचं धारोष्ण दूध प्यायला मिळालं. झुणका-भाकर खाताना नाकातून आणि डोळ्यातून धारा वाहात होत्या. गावात कुणाच्याही घरी कालवणाला भाजी नसते, असते फक्त कडधान्यांची उसळ किंवा झुणका.

रात्री आम्ही सादर केलेल्या 'दारू-बंदीच्या' नाटकाला गावकऱ्यांनी छान प्रतिसाद दिला. गावकऱ्यांना नाटक हा प्रकार प्रथमच पाहायला मिळाला. त्यामुळे तिथे प्रथम नाटक करण्याचा मान आम्ही पटकावला असला तरी पण दारूबंदीचा मान गावकऱ्यांनीच पटकावला. कारण गावात दारूबंदी आधीच झाली होती. तिथल्या मुलांबरोबर गप्पा

मारताना त्यांचं कष्टमय जीवन डोळ्यांसमोर आलं.

पहाटे पहाटे डुलक्या घेत घेत काकडे आरतीची मजा लुटली. सकाळी चहा घेताना सगळी मित्रमंडळी निरोप द्यायला आली होती. त्यांना सोडून जावंसं वाटत नव्हतं. नाइलाजाने बूट चढवले आणि चालू लागलो.

येताना वेशी बाहेरचं सरपण गोळा करत आलो. कारण रात्रीचा स्वयंपाक चुलीवर आम्हालाच करायचा होता ना!

***

२८/१०/९८ - संध्याकाळी श्री. निवृत्ती सुतार व गावातले एक बरुडीमामा (टोपल्या विणणारे) आले होते. श्री. निवृत्ती सुतारानी बांबूच्या शोभीवंत वस्तू उदा. पेटी, लॅपशेड शिकवल्या. तसंच बांबूपासून केलेली शुभेच्छा पत्रही दाखवली. बुरुडी मामांनी टोपल्या विणायला शिकवलं. दुपारी नदीवर पोहायला, डुंबायला गेलो होतो. एकमेकांना माती फासण्याच मजा आली.

संध्याकाळी खेळून झाल्यावर चिठ्ठ्या पाडण्यात आल्या आणि मग प्रत्येक पथक स्वयंपाकाला लागलं. धुराने डोळ्यातून वाहणाऱ्या पाण्याकडे दुर्लक्ष करून आमचा गटही खिचडी आणि कढीच्या मागे लागला. शेवटी एकदाची खिचडी उरकली. एका पातेल्याली तिखट आणि एका पातेल्यातली कच्ची खिचडी मग एकत्र करून आम्ही खाल्ली. पण कष्टाचं

चीज झालं. खिचडी खाण्यालायक होती. गरमागरम कढीची चव घेत घेत जेवण उरकलं. हा तंबूतला शेवटचा दिवस होता.

***

२९/१०/९८ - सकाळी पाच वाजताच उठलो. सामान आदल्या दिवशीच आवरलं होतं. जादा सामान टेम्पोबरोबर पुण्याला पाठवून दिलं आणि मग राजगड सर करायला हातात काठ्या घेऊन निघालो. डोंगर चढण्या उतरण्याची सवय नसल्याने लगेचच दमून गेलो. थांबत थांबत आमची 'धीमी' लोकल' शेवटी एकदाची राजगडच्या चोर दरवाज्याशी पोहोचली. थोडा अवघड, दगडात पायऱ्या कोरून केलेला रस्ता चढून वर आलो. पद्मावती माचीवरच्या पद्मावती देवीच्या देवळात ते पाठीवरचं ओझं टाकून दिलं आणि टाक्याच्या पाण्याने हातपाय धुवून आडवे झालो. मग थोड्या वेळाने एका बाईंनी विकायला आणलेलं ताक प्यायलो.

संध्याकाळी बालेकिल्ल्यावरती शिवाजी महाराजांच्या दरबाराचे, सिंहासनाचे पुरावे, खुणा पाहिल्या आणि मग 'सुवेळा माची' वर गवतावरून घसरत जाण्याचा खेळ खेळलो. नेट्यात बसून वाऱ्याच्या विरुद्ध दिशेला पाणी फेकून पाऊस पाडला.

***

३०/१०/९६ - 'संजीवनी माची' पाहिली. तिचे बांधकाम उत्कृष्ट आहे. दोन्ही बाजूंनी खंदक आहेत. उंच उंच दगडी भिंती आहेत. मग तिथून खाली उतरून शिवथर घळीचा रस्ता धरला.

बराच वेळ चालल्यावर आम्ही भूतोंडे गावात उतरलो. तिथल्या धरणातून लाँचने सांगवीला आलो. जेवून, पुढची वाट धरली अंधार पडता पडता कोरड्या पडलेल्या धबधब्याच्या वाटेने एक डोंगर उतरण्याचा थराक अनुभव घेतला. कधी आपल्या पायाखालचा दगड घसरेल किंवा मागच्याच्या पाया खालचा दगड घसरून आपला कपाळमोक्ष होईल याचा नेम नव्हता. इतक्या गारठ्यातही आम्ही घामाने निथळत होतो. पुन्हा भरपूर पायपीट करून कुंभे शिवथर गावी पोहोचलो. बरोबरचे पोहे खाऊनच झोपी गेलो.

***

३१/१०/९८ - सकाळी शिवथर घळीत जाऊन दासबोधाचं जन्मस्थान आणि श्री समर्थ रामदासांचा पुतळा पाहिला. तिथला धबधबा आणि त्याचं नितळ, स्वच्छ पाणी मनाला गारवा देऊन गेलं. एका आजोबांनी आम्हाला रामदास स्वामींचं तिथं येण्याचं कारण, त्या घळीचं महत्त्व इ. गोष्टी सांगितल्या.

पुन्हा ५-६ किलोमीटर डोंगर चढत वरंधा घाटात येऊन पोहोचलो आणि टेम्पो पकडून गचके खात-खात भोर येथे आलो. तिथून एस.टी. ने पुण्यात उतरलो.

शिविरात घरची आठवण यायची पण गप्पा गोष्टींत, खेळात आणि कामात वेळ कसा जायचा ते कळायचंच नाही. दररोज कुठली तरी व्यवस्था, काम गटाकडे यायचं, उदा. पाण्याची

व्यवस्था वाढण्याची, दिवसाच्या रक्षणाची रात्रीच्या गस्तीची.

शिविरातल्या किती मजा सांगायची? रात्री कोल्हाचा आवाज काढून सर घाबरगुंडी उडवायचे. अपुरी झोप, थंडगार पाण्याने आंघोळ, खास गावरान जेवण. या सगळ्यांना तोंड द्यायला आम्ही तयार होत होतो.

शिष्टी वाजल्या बाहेर येऊन सावधान मध्ये उभं राहिल्यावर कुणी एकच बूट घातलाय, कुणी शर्टाचं एकच बटण लावलंय अशा गमती जमती व्हायच्या. खेळून दमल्यावर थंडीने 'आता कधी एकदा झोपतो' असं व्हायचं.

खेळातही सगळे अगदी चुरशीने खेळायचे. भरपूर दमायचे. आपला गट पुढे यावा म्हणून न कुरकुरता कामं करायचे. सात वाजता उठायला कुरकुरणारा मी पाच वाजता उठू लागलो. रात्री कुडकुडत काही व्याख्यानं ऐकताना आम्ही एकमेकांना चिकटून बसायचो. एकत्र राहाण्याने नवे मित्र मिळाले.

सकाळी चहाच्या रांगेत पुढे जाण्यासाठी धडपडताना छोटी छोटी भांडणंही व्हायची. पण म्हणून कोणी अबोला धरायचं नाही.

लाँचमध्ये एकमेकांवर पाणी उडविण्यात दत्तासरसुद्धा पुढे होते.

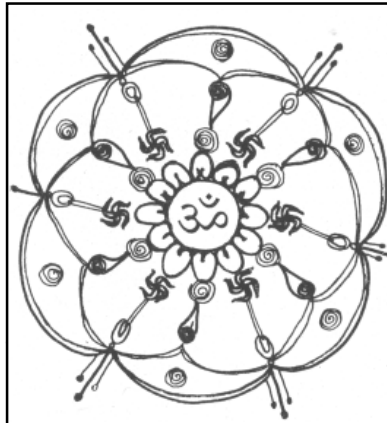
शेवटी संध्याकाळी पुण्यात ज्ञान प्रबोधिनीत आलो. पोटात कावळे ओरडत होते. भरपूर गुलाबजाम हादडून मग समारोपाचं भाषण सुरू झालं.

प्रत्येकाला या शिविरामून काही ना काही मिळालं होतं. खेड्याच्या विकासाला हातभार लावण्याची प्रेरणा मिळाली विविध प्रकारचे अनुभव मिळाले. भरपूर मित्र मिळाले. शिविर सोडतांना डोळे पाणावले.

आमच्या क्रमिक पुस्तकात आलेलं शहरी पांढरपेशी जीवन आणि खरंखुरं ग्रामीण जीवन यातला फरक खऱ्या अर्थाने मला या शिविरामुळे कळला.

●●

चि. राहुल विद्वांस, इ. ९वी
४९/अ 'यशोस्मृती', भांगरवाडी,
लोणावळा.

सोबतच्या चित्रात,
देवापुढच्या भारतीय
परंपरागत
रांगोळीतील कोणती
शुभ चिन्हे
वापरण्यात आली आहेत ?

●●

कु. कस्तुरी फाटक, इ. ७ वी

वस्ती असावे छत्र नभाचे, स्पर्श धरतीचा खाली, उजेड द्याया रतिकिरणांच्या, असाव्यात लाख लाख मशाली !

३१

'नावीन्यपूर्ण प्रकल्प कसे करावेत ?' ज्ञान प्रबोधिनी प्रकाशन, किंमत रु. ५०/-

डिसेंबर महिन्यातील कार्यक्रम

आपल्या गावाचा / शहराचा / उपनगराचा नकाशा तयार करा.

विद्यार्थ्यांना एकत्र करून त्यांचे गट पाडा. २-३ जणांचा एक गट असे करून एकेका गटाला शहराचा/गावाचा एकेक भाग वाटून द्या. त्यासाठी विद्यार्थ्यांना आधी आपल्या गावाचे/शहराचे प्रमुख भाग कागदावर लिहिण्यास सांगा. शक्यतो ज्या भागात विद्यार्थी राहतो. तो सोडून दुसरा भाग नकाशा काढण्यासाठी त्याला द्यावा. त्यानिमित्ताने शहरातील/गावातील नवीन भागामध्ये तो गट हिंडेल. तेथील महत्त्वाचे तपशील तो कागदावर मांडेल. शक्य झाल्यास नकाशा कसा काढावा याबाबत शिक्षक अथवा एखादी तज्ज्ञ व्यक्ती व्याख्यानासाठी बोलवावी विविध चिन्हे, प्रमाण इ. गोष्टींबाबत स्पष्टता आणून द्यावी. एखाद्या शनिवार-रविवार प्रत्येक गटाने आपापल्या भागात पायी अथवा सायकलवर हिंडून त्या भागाचा नकाशा तयार करावा. पुढच्या रविवारी सर्व गटांनी एकत्र येऊन सर्व भागांचे नकाशे एकत्र करावेत. एक मोठा नकाशा सर्वांनी मिळून तयार करावा. त्याला योग्य रंग द्यावेत.

ह्यात गावातील/शहरातील महत्त्वाचे रस्ते, इमारती, कार्यालये संस्था इ. आल्या आहेत ना हे तपासून घ्यावे. याप्रमाणे एक छानसा नकाशा तयार करावा. नकाशा झाल्यावर शक्य झाल्यास सर्वांनी गावातून शहरातून एकत्र फेरफटका मारून नकाशा योग्य झाला आहे ना तपासून पाहावे. गटात काम करायचे असल्याने विद्यार्थी खूप शिकतील. आपण जेथे राहतो त्या गावातील विविध भागांची या निमित्ताने ओळख होईल. नकाशा प्रमाणबद्ध अन् सुबक झाला तर त्याचा उपयोग कितीतरी ठिकाणी करता येईल. करून तर पाहा. अन् आम्हाला कळवा. १४ जानेवारी हा भूगोल दिन समजला जातो. यावर्षीच्या भूगोल दिनाला आपल्या प्रत्येकाकडे आपण तयार केलेल्या आपापल्या गावाचा उत्तम नकाशा असायला हवा. मग लागणार ना कामाला! तयार नकाशाची एक प्रत आम्हालाही पाठवा.

येत्या २ महिन्यातील संपादकांचे दौरे : त्या त्या गावामध्ये वितरण केंद्रांशी संपर्क साधून कार्यक्रम माहीत करून घ्यावेत. समक्ष भेटावे. आपल्या गावात कार्यक्रम कसे सुरू करता येतील/वाढवता येतील याबाबत बोलावे. मासिकाबाबत गप्पा माराव्यात. वितरण केंद्रांचे पत्ते वर्ष ७ अंक २ च्या अंकात दिले आहेत. आपल्याकडे अंक नसल्यास मुख्य कार्यालाशी संपर्क साधावा. तुम्हाला तुमच्या गावातील वितरण केंद्रांचा पत्ता कळवला जाईल. सर्व सभासदांनी संपादकांनी भेटण्याची संधी दवडू नये.

डिसेंबर - ३ बारामती, फलटण, ५ सोलापूर, ६-७ लातूर, ८ नांदेड, ९ सेलू, १०-११ परभणी, १२ बार्शी,

१३ धाराशिव, १५ ते १८ धुळे, १९ चाळीस गाव, २०-२१ जालना.

जानेवारी - ७-८ नाशिक, ९-१० निफाड, १४-१५ सातारा, १६ ते १८ सांगली, १९ विटा, २०-२१

इचलकरंजी, २२-२३ कोल्हापूर, २८ कर्जत २९ ते ३१ अलिबाग.

इतर गावांचे दौरे फेब्रुवारी व मार्च मध्ये होतील. त्याचे वेळापत्रक पुढच्या अंकामध्ये दिले जाईल.

ज्ञान प्रबोधिनीची उपक्रम केंद्रे

सांगली : श्री. शैलेंद्र केळकर, ६९२ गावभाग खाडिलकर गल्ली, सांगली ४१६४१६ ☎ ३३ १३ ८२

इचलकरंजी : श्री. विनायक गद्रे, वॉर्ड नं. ५, घर नं. ६८ अ, ढेंडा चौक, इचलकरंजी, जि. कोल्हापूर ४१६११५ ☎ ४२४००८

बोरिवली : सौ. अंजली जोशी, ४०१ रमणिक टेरेस, कस्तुर पार्क, शिपोली रोड, बोरिवली (प.), मुंबई. ☎ ८९८६३५९

डोंबिवली : सौ. सविता सुनील ढोणसळे, बी-१३ कॉमेटकुंज को.हौ.सो., टिळकनगर शाळेजवळ, डोंबिवली (पू.) ४५४६८८

अलिबाग : श्री. राम जोशी, १, कृष्णविहार, समर्थनगर, पिंपळभाट, अलिबाग ४०२२०१. ☎ २५३०९

नागोठणे : सौ. अंजली विनोद सावंत, बी. २४७, पेट्रोकेमिकल्स टाऊनशिप, नागोठणे, ता. पेण, जि. रायगड ४०२१२५. ☎ ७०५२.

रसायनी : सौ. शुभदा कोकीळ, ५ अ, वरद विनायक सो., राम मंदिरासमोर, पो. मोहपाडा, ता. खालापूर जि. रायगड ४१०२०२.

☎ ५१२९६.

जीव कुर्बान करायचा असतो, देशासाठी, मानवतेसाठी. कर्तव्यालाच धर्म मानून, त्याच्यासाठीही.

ग्रामीण
परिचय शिविर
ऑक्टो. ए.ए.

उत्तरीची चढण
झुडुपातलं वळण
राजगडच्या मातीला
शोण्यामोत्याचं उद्याण!

यश तुझे झळकू दे दिगंतरी तू विसरू नको राष्ट्रास तरी

यश तुझे झळकू दे दिगंतरी,
तू विसरू नको राष्ट्रास तरी ॥१॥

जीवनकळिका पूर्ण फुळू दे,
पावित्र्याचे तेज चढू दे
देशप्रीतीचा गंध भरू दे,
जीवन होई व्यर्थ ना तरी ॥१॥

विसर जिवाला नच ध्येयाला,
विसर घराला नच देशाला
विसरू नको रे परंपरेला,
उज्ज्वल मति ब्रतिहास धरी ॥२॥

भूळ पडावी भ्याडपणाची,
भूळ पडावी अहंपणाची
भूळ नको पण कर्तव्याची,
नीचपणाची भूळ बरी ॥३॥

धगधगती तत्वावर ठिष्ठा,
मान जिवाची हीच प्रतिष्ठा
अनुसरतिल जन कळुनी येता,
तत्त्वपुजारी स्वरोस्वरी ॥४॥

संपर्क पत्ता :

संपादक, छात्र प्रबोधन

ज्ञान प्रबोधिनी, ५१०, सदाशिव पेठ,

पुणे ४११०३०. ☎ (०२१२) ४७७६९१/४७८०९५/४९१८०६

कार्यालयाची वेळ : स. १० ते संध्या. ७

किंमत : रु. १०/-

वार्षिक वर्गणी : रुपये १२५/-

प्रकाशन दिनांक : सौर १० मार्गशीर्ष, शके १९२०

१ डिसेंबर १९९८